

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

UTGIFVEN AF

PONTUS E. FAHLBECK

Pris för årgång 6 kr.

Lösnummer af detta häfte kostar 2 kr.

LUND

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP.

Prenumerationsanmälan.

Statsvetenskaplig Tidskrift utkommer under 1917 efter samma plan och under samma ledning som innevarande år.

Tidskriften skall, med undvikande af ett alltför strängt anlitande af den vetenskapliga framställningens yttre former, likväl städse söka meddela ett fullt vetenskapligt innehåll dels genom *uppsatser* i politik — detta ord taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels genom kortfattade *meddelanden* från hithörande områden. Tidskriften kommer dessutom att meddela kortare *anmärningar* och granskningar af nyutkommen statsvetenskaplig litteratur, hufvudsakligen svensk men vid förekommande tillfälle äfven norsk och dansk.

Tidskriften vill för öfrigt, utan att sluta sig till något parti och utan att göra sig solidarisk med de åsikter, som i dess spalter kunna komma till uttryck, söka uppnå största möjliga objektivitet, omväxling och gedigenhet i innehållet, och härutinnan vågar den ock hoppas på framgång, då från olika håll bidrag utlofvats eller eljest för framtiden ställts i utsikt af vårt lands mest framstående författare på statsvetenskapernas område.

Tidskriften utkommer i 5 häften om året, omfattande minst 20 ark. Prenumerationspriset blir såsom hittills 6 kr. för år. Lösa häften säljas i mån af tillgång till ett pris af c:a 50 öre pr ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos «Redaktionen af Statsvetenskaplig Tidskrift, Lund».

Eftertryck utan angifvande af källan förbjudes.

Lund i december 1916.

P. Fahlbeck.

Innehåll:

P. Fahlbeck, Remissdebatten 1917.

F. H:son Brock, Om agrartullarna.

Robert Eldh, Några principfrågor angående ansvaret för tryckt skrifs innehåll enligt 1812 års T. F.

P. O. Gränström, Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar. Några ord om motiveringen.

Remissdebatten 1917.

Af

Professor Pontus Fahlbeck.

Den icke utan en viss spänning motsedda remissdebatten erbjöd onekligen en del intressanta sidor, men mera som objekt för allmänna betraktelser än som en politisk Haupt- und Staatsaction.

Man fick åter från statsrådets främste man höra såsom förr, att regeringen icke stöder sig på något visst parti, och alltså står öfver partierna, såsom en regering i Sverige bör göra. Naturligtvis var det som salt i surt öga på dem, som tråna efter att just som partimän få vara med i en partiregering. Att sådan trånad finnes, är ej så underligt, ty makten är alla politiska sträfvers mål. Men sällsynt är, att den framträder så obehärskadt som vid detta tillfälle hos herr Rydén och andra socialdemokratiska framtidsmän in spe. Förvånansvärdt är äfven, att den skyler sig bakom så ovederhäftiga påståenden, som att denna regering utom och ofvan partierna skulle vara ett hinder för den enighet, som i dessa tider mer än eljest behöfs. Kan någon utom herr Rydén tro, att en socialdemokratisk eller hvilken annan partiregering som helst skulle kunna skapa större enighet? Partiregering hvilat enligt själfva sitt väsen på partisöndring och måste därför framför hvarje annan leda just till oenighet. Men herr Rydén menar, kanske liksom Ludvig XIV om staten, *le peuple c'est moi*? Det svenska folket är jag och mina vänner. De andre och deras meningar räknas icke.

Ett yttre bevis på, att den nuvarande regeringen icke är en partiregering, gafs därutinnan, att den eller rättare vissa delar af dess åtgärder skarpt kritiserades af alla partier, en åtgärd af ett, en

annan af ett annat och på en punkt — beträffande budgeten — lika mycket af alla. Detta stämmer med gammal svensk tradition och riksdagens uppgift vida mer än det klafbundna bifall från det egna partiet och den själfklara opposition från andra, som parti-regering för med sig, och hvaraf vi fingo en försmak under Karl Staaffs statsrådstid.

En annan betraktelse, hvartill denna remissdebatt ger anledning, rör den finanspolitik och den statshushållning, som under krigstiden ägt rum. Här stodo partierna emot hvarandra, representerande hvar sin sida af ekonomien, det ena konsumtionen, det andra produktionen. Den förra hade uti socialdemokraterna och andra vänstermän sina gifna förespråkare. Den har ock, isynnerhet i början af kristiden, så godt som uteslutande bestämt regeringens politik på dessa områden. Att minska dyrtiden och lätta bördorna för de små var länge det hufvudsakliga rättesnöret, utan att man dock därmed kunde tillfredsställa anspråken härpå. Denna populära politik synes äfven stödjas af en sats från den klassiska ekonomien, den nämligen att den ekonomiska verksamhetens enda mål är konsumtionen, hvilken därför bör vara bestämmande jämväl för all ekonomisk politik.

Så riktig den förra delen af denna sats är, lika oriktig är emellertid den senare. För att klargöra det, behöfver man blott erinra om, att det ingen konst är att konsumera. Det kan hvar och en göra och vanligen med största nöje. Återigen att producera det, som skall konsumeras, är icke hvars mans sak och sker icke utan stor möda och ansträngning. Därför måste den första uppgiften för en ekonomisk politik — hvilken icke är det samma som ekonomisk verksamhet — vara att tänka på produktionen, främja och stödja den. Konsumtionen reder sig nog själf eller kan med lätthet regleras. Det senare har ock i stor utsträckning skett genom maximipris och direkt hjälp af olika slag samt stark beskattning af kapitalet. Men länge kan man icke hålla på härmed, om ej samtidigt den andra sidan uti den ekonomiska processen, produktionen, får sin fulla rätt. Socialisterna, som vänta allt af en annan fördelning, ha intet öga härför. Men produktionens ledare, som mest äro att finna på högern, veta, hvad denna betyder. Därför förnummos i debatten varnande och

manande röster härom från denna sida. De torde nu vinna mera resonans, sedan det börjar bli klart för hvar man, att Sveriges välfärd hänger på, att vi kunna förskaffa oss, alltså på ett eller annat sätt producera, hvad vi oundgängligen behöfva. Härvid fick man ock höra sådana för privatekonomien främmande ord, som att jordbrukarne, då de sköta sin jord och göra sin gärning, utföra en samfundsuppgift.

Sådant är själfklara ting för en djupare uppfattning af enskild och allmän ekonomi. Det har behöfts denna tids svårigheter och faror för att därom upplysa dem, som låta sig upplysas. Den stora mängden lär aldrig förstå den inre sambörigheten mellan de skilda intressena och grupperna inom ett folk.

Slutligen kan ock anmärkas, att den sak, som är eller åtminstone borde vara i allas tankar — utrikespolitiken och Ålandsfrågan — helt lämnades orörd. Icke minst härigenom bevisar sig en svensk remissdebatt vara något annat än en engelsk svarsdebatt, hvarmed den stundom ehuru utan skäl jämförts. Ty svenska parlamentariska vanor äro icke och skola icke vara en kopia af engelska. Den svenska remissdebatten är intet svar på tal och kunde därför lämna trontalets ord om utrikespolitiken obeaktade. Blott den allmänna försäkran om fullständig neutralitet och kraftigt häfdande af Sveriges rätt och okränkta själfbestämning fick gensvar, och visserligen från alla partiér, om ock med åtskilligt olika betoning. Hvad som i öfrigt uraktläts i detta stycke vid remissdebatten, kan törhända under riksdagens lopp komma fram. Ty knappast kan man föreställa sig att uteslutande tystnad om Sveriges lifsintressen är rätta sättet att tillvarataga dem — förutsatt naturligtvis att ingen dissonans bryter fram, när det talas. Ty i så fall är för visso tige bättre än tala.

Om agrartullarne.

Af

Docent Fritz H:son Brock.

Såsom redan i föregående uppsats antydt, bli de tvänne frågor vi här hufvudsakligen ha att sysselsätta oss med:

1:o huruvida det västeuropeiska, enkannerligen vårt eget jordbruk, trots ett afskrifvande af agrartullarne, ändå för det närvarande skulle kunna tänkas hålla sig uppe på den relativt höga intensitetsgrad, det redan uppnått, eller om det icke i stället skulle vid dylik eventualitet på grund af den utländska konkurrensen utsättas för en kris, hvilken komme att medföra ej endast ruin för en del af de mera skuldsatta och oskickliga landtbrukarne, utan äfven en tillbakagång af själfva jordbruket, samt

2:o huruvida, för den händelse detta senare blefve fallet, den nya ordning, som efter nyssnämnda kris komme att etablera sig, kunde tänkas bli af mera stadigvarande natur, eller man icke fast hellre skulle se sig nödsakad att inom en ganska kort tidrymd åter ta under intensivare bearbetning de försummade åkerfälten. Äfven om man nämligen medgåfve, att — trots de skadliga verkningar af social och hygienisk natur, en öfverdrifven industrialism kunde befaras skola medföra, — en omläggning af näringslivet i den riktning, som vore för tillfället mest gifvande, borde i enlighet med de allmänna frihandelsprinciperna föredragas, därest sannolikheten efter moget öfvervägande gåfve vid handen, att den nya ordningen skulle bli bestående, kan man dock knappast anse klokt eller ens rimligt att med berådt mod framkalla en stor social och ekonomisk kris inom jordbruket, därest de resultat, man hoppades uppnå och hvilkas förverkligande man måste köpa med denna kris, i bästa fall kunde tänkas bli af endast ringa varaktig-

het. Ty äfven om återgången till de äldre förhållandena i tidens fullbordan icke med nödvändighet i sin tur behöfde tänkas föregången af en ny kris — en fråga, som varit föremål för ganska mycken tvist, men som vi ej i denna uppsats anse oss närmare behöfva ta ställning till — kunde dock ett tillspillogifvande af jordbruket ej under sådana förhållanden försvaras, icke ens om — såsom ofta påstås — arbetarebefolkningen därigenom under någon kortare tid finge det bättre — ett påstående, hvars riktighet föröfrigt med fog torde kunna betviflas.

Den första af ofvanstående frågor, huruvida det västeuropeiska jordbruket, om det beröfvades sitt tullskydd, skulle underkastas en kris, genom hvilken det måste tryckas ned på en lägre nivå, besvaras väl så godt som enhälligt jakande af agrarskyddets vänner, medan meningarne i denna sak bland frihandlarne torde vara ganska delade. De argument, som under striderna om agrartullarne i Tyskland i början på århundradet anfördes såsom stöd för meningen, att jordbruket som sådant ej komme att bli lidande, om agrartullarne föllo bort, äga sitt stora intresse äfven för oss, enär man äfven här hemma understundom får höra dem anföras i syfte att övertyga oss om, att ett borttagande af våra agrartullar vore en ganska ofarlig ting. Vi skola därför också här något närmare sysselsätta oss med dem ¹.

¹ Den mera vetenskapliga diskussionen af frågan i Tyskland kan sägas inledd af OLDENBERG redan 1897 med hans föredrag: Deutschland als Industriestaat (Göttingen 1897), hvori han visar hän på de enligt hans mening stora faror, en mera ensidig industriell utveckling innebure. Svaret på detta varningsrop kom med DIETZELS föredrag år 1900 öfver Weltwirtschaft und Volkswirtschaft (Dresden 1900, Jahrbuch der Gehe-Stiftung Bd V) och sedan utspann sig under 1900-talets första år ett lifligt meningsutbyte mellan anhängarne och motståndarne af höjda agrartullar. Bland försvararne af ett högre agrariskt tullskydd märktes framför allt ADOLF WAGNER, som sammanfattat det väsentliga af sina i skilda publikationer uttalade åsikter i frågan i arbetet: Agrar- und Industriestaat (II Aufl. Jena 1902) och L. POHLE med sin i många hänseenden förtjänstfulla skrift: Deutschland am Scheidewege (Leipzig 1902). Från motsidan publicerades åter af DIETZEL med beundransvärd energi en hel rad af skarpsinniga arbeten (Die Theorie von den drei Weltreichen, Berlin 1900, Kornzoll und Sozialreform, Berlin 1901, Socialpolitik und Handelspolitik, Berlin 1902, Das Produzenteninteresse der Arbeiter und die Handelsfreiheit Jena 1903, Vergeltungszölle Berlin 1904) och vid hans sida stodo flera af Tysklands mera kända eko-

Först och främst har det påståtts, att endast en del af våra jordbrukare skulle ha någon nytta af agrartullarne, nämligen endast de större jordbrukarne, hvilka i vidsträcktare mån odla säd till afsalu. Men som dessa endast utgöra en minoritet af alla landtmän och dessutom till stor del utgöras af personer i goda ekonomiska villkor, skulle ingen större olycka inträffa, om de finge finna sig i en inskränkning i sina jordränteinkomster. Ja, de som gå längst i sin ifver att bevisa ofarligheten af agrartullarnes afskaffande, påstå till och med att det stora jordbruket på tid och längd blir lidande af spannmålstullarne, och motivera denna sin mening därmed, att spannmålstullarne skulle i sådan grad hejda den industriella utvecklingen, att jordräntan efter någon tid komme att stå lägre än den utan agrariskt tullskydd skulle ha gjort ¹. Ett höjande af det agrariska tullskyddet — hvarom det ju närmast var frågan i Tyskland vid tillfället för nyssnämnda debatt — skulle därför icke alls bringa jordbruket någon varaktig hjälp, utan i den mån man måste erkänna, att jordbruket lede under betryck och borde hjälpas, finge detta ske med anlitan af andra medel: det offentliga borde t. ex. tillse att lättare tillfällen till en mot missbruk garanterad kredit gäfvos och jordbrukarne själfva borde läras mera utnyttja de kooperativa möjligheter, som gäfvos, för att hjälpa upp sin ställning.

Riktigheten af det sagda har man från skyddstullvänligt håll dragit i tvifvelsmål. Att jordbrukarne äfven på annat sätt än genom tullskydd kunna erhålla hjälp af det allmänna och att de äfven genom kooperativ själfhjälp i betydlig mån kunna förbättra sin ställning, bestrides visserligen knappast, men dylika hjälpmedel göra ej tillfyllest ². För hvarje fall torde det vara en stor öfver-

nomer af skilda riktningar såsom SCHÄFFLE (Ein Votum gegen den neuesten Zolltarifentwurf, Tübingen 1901) BRENTANO (Das Freihandelsargument, Berlin 1900, Die Schrecken des überwiegenden Industriestaats, Berlin 1901, Die Getreidezölle als Mittel gegen die Not der Landwirte, Berlin 1903) HELFFERICH (Handelspolitik, Leipzig 1901) m. fl. — Från senare år är särskildt att fästa uppmärksamheten på GERHARD HILDEBRANDS intressanta arbete: Die Erschütterung der Industriebherrschaft und des Industriesozialismus (Jena 1910), hvilket, om än ej utgifvet direkt i något tullpolitiskt syfte, dock behandlar med agrartullfrågan nära sammanhängande spörsmål.

¹ Så t. ex. SCHÄFFLE: Ein Votum pp. 56 och 148.

² Se t. ex. WAGNER a. a. p. 125.

drift att påstå, att det bestående agrarskyddet — hvilket ju närmast har intresse för oss — icke vore till någon nytta för jordbrukarne.

Då man påstått, att de större sädesproducerande jordbrukarne icke på längden kunna ha någon nytta af spannmålstullarne, torde öfverdriften i detta påstående vara så uppenbar, att det knappt tarfvar att gendrifvas¹. Bättre grundad är då utan tvifvel den meningen, att de små jordbrukarne ej kunna ha något gagn af agrartullarne.

Att de, om och i den mån de ej själfva sälja spannmål, utan i stället kanske måste köpa sådan, skulle ha något gagn af spannmålstullar och därmed följande högre spannmålspriser, kan ju också synas ganska tvifvelaktigt. Emellertid har man påstått och nog icke utan allt fog, att om spannmålstullarne toges bort och spannmålsprisen sjönke, skulle de stora odlarne mera än hittills slå sig på kreatursskötsel och sådana kulturer, hvilka nu hufvudsakligen förbehållas det mindre jordbruket. Resultatet af spannmålstullarnes afskaffande skulle därför betyda ett relativt öfverflöd af och ett pristryck på sådana produkter, som nu företrädesvis framställas af det mindre jordbruket. På ett så att säga indirekt vis skulle därför enligt denna mening spannmålstullarne äfven komma sådana smärre jordbrukare till godo, hvilka ej producera säd till afsalu².

Emot detta sätt att resonera kan emellertid invändas, att om spannmålstullarne borttoges, komme reallönerna att stiga. Befolkningens breda lager komme därför att öka sin efterfrågan af kött, ägg, mjölk och grädde, grönsaker, frukt m. m. d. v. s. marknaden för det mindre jordbrukets alster komme att vidgas. Men om marknaden för nyssnämnda saker växte, vore ju ingen skada skedd, äfven om de större jordbrukarne något utvidgade sin produktion däraf.

¹) Att öfverdrifvet höga tullar, som helt hindra utländsk import, kunna vara till skada äfven för sädesodlarna, är visserligen sant, ty om man nödgas bedrifva en så utsträckt odling, att landets brödsädsbehof äfven under dåliga år skall kunna täckas af den inhemska produktionen, måste ju prisen under år med goda skördar sjunka under de marginella produktionskostnaderna. (Se t. ex. LEVY: Die Not der englischen Landwirte zur Zeit der hohen Getreidezölle, Stuttgart 1902 eller BRENTANO: Getreidezölle als Mittel gegen die Not der Landwirte.) Men vid mera moderata tullar såsom t. ex. våra, hvilka tillstädja en regelbunden import, föreligger ej denna fara.

² Se t. ex. WAGNER a. a. p. 116.

För att denna invändning skulle kunna tillmätas någon större betydelse, måste man emellertid kunna påvisa, att marknaden för det lilla jordbrukets alster komme att ökas i minst så hög grad, som påfordrades för att ej den nytillträdande konkurrensen från storbrukarnes sida skulle trycka prisen — ett bevis, som à priori torde vara omöjligt att prestera. Hvad som gör, att vi ställa oss tveksamma gent emot värdet af denna invändning, är dock framför allt att enligt vårt förmenande själfva utgångspunkten för invändningen, att lönerna vid sjunkande spannmålspriser skulle stiga, är skäligen problematisk.

Visserligen får ej detta yttrande tolkas så, som om vi ville ansluta oss till den s. k. parallellteorien (i motsats till konträrteorien), enligt hvilken lönehöjden i det stora hela skulle stiga med stigande tullar och spannmålspris och falla vid motsatt situation¹. Tvärtom anse vi denna teori sakna en fastare vetenskaplig grundval. Men vi ha redan i föregående uppsats sökt göra troligt, att ett upphäfvande af spannmålstullarne skulle betyda en forcerad invandring till städer och industridistrikt samt att den härigenom stegrade tomträntan skulle i det stora hela för åtminstone långa tider framåt beröfva arbetaremassorna fördelen af det billigare brödet. Men blefve detta händelsen, komme ju ett upphäfvande af spannmålstullarne näppeligen att medföra en afsevärdt vidgad marknad för det smärre jordbrukets produkter, utan endast den för småbrukarne skadliga följden af denna åtgärd, en starkare konkurrens från storbrukets sida, kunde väntas bli följden.

Skulle man emellertid än med något skäl kunna mena, att *spannmålstullarne* endast äro till fromma för de större jordbrukarne, synes det dock under alla omständigheter som en ren öfverdrift, när man vill påstå, att de mindre jordbrukarne ej ha något intresse af agrartullarne öfver hufvud taget, att de således skulle sakna intresse af t. ex. smörtullen, kött- och fläsktullen m. m.² Den omständigheten, att vi exportera stora massor af både kött och smör till England och Tyskland, synes nämligen ej kunna anföras

¹ För ett försök att begrunda denna teori se KARL DIEHL: Kornzoll und Sozialreform (Jena 1901), som polemiserar mot DIETZELS likbenämnda arbete, förfäktande konträrteorien.

² Detta tyckes vara t. ex. SCHÄFFLES och äfven HELFFERICHS mening.

till bevis härför. Det är i allmänhet endast kvalitetsvaror vi för-
må afsätta. Hvad köttet beträffar, levereras det, hvad billigare
kvalitéer angår, till för oss okonkurrerbara priser af de brittiska
kolonierna och Argentina och hvad smöret beträffar, flödar en
ständigt växande ström af billigt Sibiriskt smör ut öfver världen.
För den något enklare varan äro därför våra jordbrukare hänvisade
hufvudsakligen till hemmarknaden för afsättning, och om de på
densamma oskyddade skulle möta den ryska smörkonkurrensen
och den transoceana köttkonkurrensen, är fara för handen, att de
skulle stå sig slätt.

Att man i Danmark kunnat reda sig utan sådana tullar,
utgör ej heller något bevis för, att det vore tillrådligt för oss att
följa danskarnes exempel. Det danska jordbruket är nämligen
en förädlingsindustri afsedd för export i en helt annan utsträck-
ning, än vårt eget landtbruk är eller på grund af naturförhållan-
dena och vårt läge till världsmarknaden synes på åtminstone
mycket länge än, om ens någonsin, kunna utvecklas till. Att
producenter, som hufvudsakligen tillverka kvalitetsvaror för ex-
port och själfva konsumera importerad secunda vara, kunna reda sig
utan skyddstullar, utgör emellertid intet bevis för, att våra smärre
jordbrukare, för hvilka hemmarknaden dock ännu alljämt har
en mycket stor betydelse, skulle utan allvarlig skada kunna und-
vara tullskyddet¹. Vi kunna därför ej komma till annat resultat,

¹ Se vi t. ex. till smörtillverkningen, där ofvan antydda tendens
framträder starkast, kunna följande siffror anföras: År 1905 beräknades
den i Danmark producerade mjölmängden till 2875 mill. kg. »Andels- og
Fællesmejerierna» hade däraf mottagit ej mindre än 2600 mill. kg. och af
denna kvantitet tillverkat, bl. annat, 95 mill. kg. smör, hvaraf 80 mill. kg.
exporterades. Endast 15 mill. kg. af detta smör konsumerades således inom
landet. För öfrigt hade man för hemförbrukning att tillgå högst en mill.
kg. herrgårdssmör, 6 mill. kg. importeradt smör och 26 mill. kg. margarin
(WARMING: Danmarks Statistik, Köpenhamn 1913 pp. 162 o. 163). Till jäm-
förelse kan nämnas, att hos oss, där en mycket mindre del af mjölken
går till mejerierna, produktionen under 1913 af mejerismör uppgick
till c:a 32 mill. kg., hvaraf endast c:a 19 mill. kg. exporterades.
Att den inhemska smörmarknaden skall ha relativt mycket större
betydelse för våra smörproducenter och deras leverantörer än för de
danska, synes därför redan af dessa siffror uppenbart. Därtill kommer
emellertid än vidare, att medan väl så godt som ingen produktion af bond-
smör numera förekommer i Danmark, torde detta vara händelsen i ganska

än att det måste betecknas som en betydande öfverdrift, när man menar, att det agrariska tullskyddet skulle vara utan allt gagn för de smärre jordbrukarna.

En del frihandlare tyckas emellertid anse, att äfven om man medgäfvde, att ett afskaffande af tullarne komme att ruinera en stor del af våra landtmän, borde detta dock ej få utgöra något hinder för en afskrifning af agrartullarne. Jordbruket som sådant komme nämligen enligt deras förmenande ej att af en sådan åtgärd taga skada, ty om endast fastighetsvärdena nedsattes, skulle de nya besittarne af jorden kunna drifva ett lika intensivt jordbruk som hittills utan skydd. Det som gör det västeuropeiska jordbruket så orentabelt, så konkurrensodugligt gent emot det osteuropeiska eller det transmarina, är nämligen de höga jordprisen i Europa. Tar man därför bort tullarna, så att spannmålsprisen och därmed jordpriset sjunker, har man ju röjt undan den orsak, hvarpå det västeuropeiska jordbrukets underlägsenhet är beroende, och detta jordbruk kan då stå sig i hvilken konkurrens som helst.

Äfven tills vidare bortsedt ifrån, huruvida detta resonnemang kan vara riktigt, blir man verkligen inför ett dylikt projekt att hjälpa jordbruket i dess betryck, frestad att med Adolf Wagner fråga, om verkligen »ein besonnener Theoretiker, ein vernünftiger Staatsmann, ein guter Patriot» på allvar kan ifrågasätta ett dylikt botemedel¹.

Skall denna kur likvisst försökas, må vi emellertid hoppas, att man för hvarje fall går fram med ytterlig långsamhet och försiktighet². Hvilka ödesdigra följder, ett mera bryskt tillvägagångssätt kunde komma att få för våra jordbrukande klasser, är nämligen lätt nog att förutse, när man vet, att den intecknade

stor utsträckning hos oss framför allt väl i de norra länen med dess vid mejerierna ringa smörtillverkning (Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands lään) men äfven t. ex. i Småland. Se Mejerihanteringen 1913.

¹ a. a. p. 117.

² Det sjunkande penningvärdet innebär för öfrigt redan det en sakta afskrifning af tullarna. Kommer krigsprisnivån ej att sjunka högst betydligt efter kriget, kan emellertid starkt ifrågasättas, om denna automatiska tullafskrifning ej gått alltför hastigt för sig, åtminstone om andra länder med agrartullar skulle revidera sina tullsätser med anledning af den nya prisnivån.

gälden i bevillningsskyldig fast egendom på landet för 1912 beräknats till 51,7 % af taxeringsvärdet, och den i jordbruksfastigheten in-tecknade gälden väl därför torde kunna anslås till bortåt två femtedelar af jordbruksfastigheternas saluvärden¹.

Att för öfrigt ej heller jorden skulle komma helskinnad undan den kris, ett mera forceradt afskrifvande af agrartullarne skulle framkalla, torde vara uppenbart. De med allt sämre och sämre affärer laborerande landtmännen skulle naturligen under sina förtviflade försök att så länge som möjligt hålla det gående, utsuga sina gårdar till det yttersta, innan de gåfvo tappt;² och den nya uppsättningen af förment lyckliga landmän, som komme efter, skulle bli nödsakade att till en början lägga ned stora kostnader för att åter få gårdarna i bättre skick. Vinsten för dem på affären skulle nog därför i många fall visa sig skäligen tvifvelaktig, då ju, som bekant, vid öfverenskommelse om priset på en gård sällan tillbörlig hänsyn tages till det skick, hvori denna befinner sig³.

Anta vi emellertid än, att krisen väl vore lyckligen öfverstånden och att jorden, utan att ha tagit allt för mycken skada, till billigt pris kommit öfver på nya händer, vore det dock felaktigt att föreställa sig, att jordbruket efter tullarnes afskrifning skulle trifvas lika väl som tillförne. Åkrarne komme nog mångenstädes i våra kargare bygder (t. ex. i Småland) att besås med skog, och på andra håll, särskildt västerut, där nederbördsförhållandena kunna antagas skola gynna ett sådant förfarande, komme de helt visst att i stället förvandlas till ängsmark.

Men äfven beträffande de rikare spannmålsodlande trakterna

¹ Att dels det anförda procenttalet torde vara något för högt beräknadt dels jordbruksfastighet något mindre in-tecknad än annan fastighet å landsbygden, se WOHLIN: Bondeklassens undergräfvande, Sthm 1910 pp. 67 o. 68. Dessutom får ej förglömmas, att jordbruksfastigheternas taxeringsvärden torde ligga ett par tiotal procent under försäljningsvärdena. — För öfrigt kan det väl hända, att bönderna använt sista tidens krigsvinster till att i större eller mindre mån göra hemmanen gravationsfria och att nu rådande låga penningvärde blir beständigt, hvilket ju skulle medföra ett automatiskt sänkande af skuldgränsen.

² Jfr citatet efter BUCHENBERGER hos POHLE a. a. p. 160.

³ Jfr PEDERSEN: Landbrugets Rentabilitet 1916 p. 291. »Det er dyrt at bringe en Gaard i Orden — ja 2 à 3 Gange dyrere, end man i Almindelighed regner med. I den Henseende ser man imidlertid Købere begaa de frygteligste Fejlgreb; thi en Gaard koster nu snart lige meget, hvad enten den er i Orden eller ej.

af vårt land vore det felaktigt att föreställa sig, att jordbruket där skulle trifvas lika väl som tillförne, om med detta uttryck får menas, att jorden skulle komma att bära lika stora skördar som innan tullarne afskrefvos.

Allt ländtbrukarne i de trakter, där ett jordbruk öfverhufvud fortfarande skulle visa sig lönande, skulle hos oss kunna trifvas lika bra som i Ryssland eller Amerika, är väl sant. Men det jordbruk, de komme att bedrifva, blefve antagligen åtskilligt olika det, vi för närvarande känna till här hemma. Gårdarne komme förmodligen att på sina håll växa betydligt till omfång, men befolkningen på dem att i förhållande till hektarantalet minskas, eftersom vid billigare jordpriser en extensivare drift med relativt ringare såväl arbetskraft som dragkraft pr. hektar komme att visa sig mest lönande. Äfven om icke åkern krympte samman, komme därför rikets produktion af brödsäd att efter tullarnes afskrifning gå tillbaka, enär afkastningen pr. hektar komme att sjunka anseeligt och mera närma sig det transoceaniska jordbrukets betydligt lägre siffror¹.

Men, säger man, äfven om så blefve fallet, vore väl därmed ingen skada skedd; och man måste utan tvifvel i viss mening ge WICKSELL rätt, när han menar, att det »dock är människornas välgång och icke — tunnlandens, som det gäller att befordra»². Men om människornas välfärd under alla omständigheter endast för en kortare tid skulle kunna befordras på tunnlandens bekostnad genom en »affolkning» af landsbygden såsom följd af agrartullarnes afskrifvande, och sedan tunnlanden åter snart nog skulle fordra ett intensivare brukande och flera armar — naturligen för människornas välfärds skull — bör man ha grundad anledning ställa sig tveksam till frågan, huruvida det verkligen vore så synnerligen klokt att med beräddt mod vidta en åtgärd, som kunde förutses i stor utsträckning skola drifva befolkningen från jordbruket och in till industridistriktet och städerna. Ty såsom t. ex. Max Weber, bland många andra, anmärker: »ein

¹ Enligt Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1913 (p. 20*) uppgick hveteskörden i Sverige 1911 till 22, rågskörden till 15,4 deciton per hektar. I Förenta Staterna voro siffrorna för samma år 8,4 resp. 9,8 och i Ryssland 4,7 resp. 6,6 (Samma årsbok 1912 p. 20*).

² Tiden 1912 p. 134.

städtisches Proletariat ist zu landwirtschaftlichen Arbeiten weder geneigt noch brauchbar»¹. Låta emellertid ej de engång urbaniserade jordarbetarne ånyo acclimatisera sig på landet, synas de vid ett eventuellt omslag af världskonjunkturerna, med allt jämt sjunkande industrivärden men stigande värden å jordbrukets alster, snarast dömda till en långsam och säker undergång.

Men — kunna optimisterna möjligen till sist mena — hvem medger att agrartullarnes afskaffande någonsin skulle medföra en »affolkning» af landsbygden? Vid sjunkande spannmålspriser på grund af tullarnes upphäfvande komme ju befolkningens lefnadsstandard att höjas, förutsatt att ingen forcerad invandring till städerna ägde rum. Och hvarför skulle en sådan i själfva verket inträffa. Med en höjd lefnadsstandard ökas, såsom förut påpekats, behovet af mejeriprodukter, kött, fläsk, frukt, grönsaker, fogel m. m., och eftersom dessa ting ej äro så lätt transportabla som säden, komme de, äfven om införseln lämnas fri, knappast alls, eller för hvarje fall i betydligt mindre grad än säden, att falla i pris. Det inhemska jordbruket skulle därför till stor del öfvergå från sädesproduktion till kreatursskötsel för framställande af mejeriprodukter och kött samt odling af grönsaker och frukt. Men såsom särskildt LEVY i sina studier öfver det engelska jordbruket² visat, kan — medan sädesodlingen bedrifves rationellast och mest rentabelt i det stora jordbruket — det mindre jordbruket på det hela taget anses öfverlägset, när det gäller framställandet af nyssnämnda ting, beroende detta framför allt på det intresse och den omsorg för att ej säga ömhet, småbrukaren lägger ned i sitt arbete, och hvilket gör, att djuren och de mera ömtåliga plantor, det här är fråga om, trifvas bättre hos honom än på de större gårdarne, där det utförande arbetet måste bedrifvas med lejd arbetskraft. Som emellertid naturligen alltid den driftform, som under gifna afsättningsförhållanden visar sig mest lönande, kommer att gripa kring sig, är vid fri handel att förvänta, att en del smärre jordbruk komme att uppstå på de större gårdarnes bekostnad. De jordarbetare, som därför på grund af den exten-

¹ Römische Agrargeschichte Stuttgart 1891 p. 238.

² Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England. Berlin 1904. Se särsk. pp. 168—208.

sivare driften på storgodsens blefvo lediga, behöfde således aldrig söka sig till industrien, utan kunde stanna på landsbygden som småbrukare.

Att tro på ett dylikt sakernas förlopps vore nog emellertid att skatta åt en öfverdrifven optimism. Äfven om vi till en början bortse från möjligheten af utländsk konkurrens beträffande småbrukets produkter och således antaga, att det endast vore fråga om spannmålstullarnes afskaffande, skuile säkerligen ej utvecklingen till småbruk kunna försiggå så hastigt, att därigenom en forcerad invandring till städerna blefve förhindrad. De stora gårdarna hållas af de dyrbara byggnader, som vid deras styckning skulle bli så godt som värdelösa, samman — såsom Birck säger — liksom af ett tunnband, och förrän i yttersta nöd, sedan jorden vore utsugen och man ej längre kunde hålla sig, skulle de därför ej säljas till de olika jordstyckenas afkastningsvärden. Det är ju också en allmänt känd och vittnad sak, att jord för parcellering i allmänhet ställer sig relativt dyr. Man har således att räkna med, att jorden måste köpas dyrt af småbrukarna, och så komma ju kosnaderna för byggnader, hvilka för hektar räknadt i allmänhet gå till afsevärdt högre belopp än för de större gårdarna. Men under dylika omständigheter är det — som antydt — näppeligen sannolikt, att bildandet af småbruk skulle, äfven om ingen utländsk konkurrens vore att befara, gå så synnerligen snabbt. En forcerad invandring till städerna från brödsädsdistrikten skulle därför antagligen bli åtminstone den första följden af spannmålstullarnas afskaffande. Men i samma mån som detta komme att äga rum, vore ju, såsom vi förut utredt, fara för handen att någon stegring af arbetslönerna ej blefve följden. Någon vidgad marknad för småbrukarnes artiklar, som kunde motivera ett ökande af deras antal, skulle då heller aldrig öppnas.

Vore således redan vid ett afskaffande af endast spannmålstullarne en utveckling af jordbruket i den riktning, som ofvan framhållits, skäligen twifelaktig, åtminstone om man ej räknar med mycket långa tidrum, blefve detta emellertid helt säkert än mer händelsen, om man läte samtliga agrartullar falla. Med årens lopp ha nämligen den ryska och transoceanas exporten af billigt smör och kött tack vare en allt mer fullkomnad kylteknik

och förbättrade transportlägenheter tagit ett allt större uppsving. Med hvilken snabb takt Ryssland under senare årtionden utbildat sig till smörexportör i stort framgår af följande siffror, utvisande årsmedeltalen af dess smörexport:

År	Ryska pud (= 16,38 kg.)
1861—70	137,152
1871—80	178,892
1881—90	303,088
1891—1900	502,660
1901—1908	2,693,000
1909	3,478,742

I Dr Mannelins afhandling om Finlands smörexport, ur hvilken ofvanstående siffror hämtats¹, upplyses äfven, att största delen af detta smör härstammar från Sibirien; att det under senare år till kvaliteten märkbart förbättrats; samt att för att möjliggöra en snabb utveckling af mejerihandteringen hundratals danska mejerister engagerats, hvaraf följden blifvit att hela västra Sibirien numera eröfrats för en rationell mjölkhushållning. Medan mejeriernas antal där ännu 1898 uppgafs till endast 140, uppgick siffran för 1902 till 2,035 st. Att den sibiriska smörexporten ännu helt säkert kan ökas »i det oberäkneliga», tager han dessutom för gifvet². Ryssland är emellertid icke det enda land, som exporterar billigt smör, och i den mån konkurrensen från andra länder (Danmark, Australien m. fl.) gör afsättningen på den engelska marknaden svårare, skulle man nog ej, vid ett borttagande av vår smörtull, underlåta att söka afsätta så stora kvantiteter som möjligt äfven hos oss. Men blefve på det viset grunderna för vår mjölkhushållning och mejerihandtering rubbade, måste detta väl komma att inverka menligt äfven på vår fläskproduktion³.

Hvad åter den transoceaniska köttkonkurrensen beträffar, står Argentina numera i främsta rummet. Medan man i äldre tider

¹ Helsingfors 1912 kap. 3 p. 88.

² Ibidem p. 93.

³ Beträffande mejerihandteringsens och fläskproduktionens intima samband upplyser CHR. SONNE, att i Danmark »mejeriäffaldet er Hovedgrundlaget for Landets meget betydende Flæskeproduktion». (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1910 p. 520).

på grund af det långa afståndet till den europeiska marknaden endast i ringa mån kunde tillgodogöra sig de å prärierna betande stora boskapsjordarnes afkastning genom att exportera hudar och talg samt senare äfven saltadt och torkadt kött, har åter med frys- och kylteknikens införande i början på 1880-talet resp. 1900-talet, boskapsskötseln visat sig mera lönande¹. Man har därför också på senare tider från England införskrivit mängder af ädlare djur (särskildt nöt och får) för att därmed förbättra de inhemska hjordarnes kött², och resultatet har blifvit en storartad utveckling af den argentinska köttproduktionen och köttexporten.

Hvad den första angår, må man jämföra resultatet af de båda kreatursräkningarna 1895 och 1908³.

	Nöt	Får	Hästar	Svin
	1000 st.			
1895	21,702	74,379	4,446	653
1908	29,117	67,211	7,531	1,404

På denna jämförelsevis korta tid har således nötkreatursstammen till antalet ökats med 34,16 % och till afkastningen helt säkert ännu mycket mer, enär den allt mer förädlade stocken ger mera kött och af finare kvalitet. Hvad fårhjordarne beträffar, ha de visserligen, som synes, till antalet reducerats med c:a 9,64 %, men med hänsyn till djurens förädling både hvad angår ull och kött, torde dock fårhjordarne i värde näppligen ha gått tillbaka, Reduceringen i antalet, som väl hufvudsakligen är att tillskrifva fårafvelns tillbakaträngande i de mera centrala och för åkerbruk tjänliga delarna af landet (särskildt provinsen Buenos Aires), torde för öfrigt endast vara öfvergående. I de sydliga nationalterri-

¹ Se härom närmare t. ex. SCHMIDT och GROTEWOLD: Argentinien, Hannover 1912 p. 263 o. följ.

² Af nöt är det hufvudsakligen Shorthorn och af får sådana af Lincolnras, som införts och befunnits lämpliga för kroasering med de inhemska sorterna. För antalet af olika arter ädlare djur, som för hvar år importerats fr. och med år 1900, se tvänne tabeller i HERMES: Zur Kenntnis der argentinischen Landwirtschaft, Berlin 1913 pp. 169 o. 183.

³ Ibidem p. 125.

torierna finnas ännu väldiga vidder, som väl ägna sig för fårafvel och som lofva åt denna näringsgren en storartad framtida utveckling¹.

Hvad exporten af djur beträffar, har Argentina också, som nämnt, på senare år ryckt fram i första ledet. Utförseln af ox- och fårkött från de viktigaste exportländerna uppgick under nedanstående år till följande kvantiteter²:

	1910	1908	1906
	Afkylt oxkött (kvarts djur)		
Argentina	2,710,747	1,267,400	750,000
Förenta Staterna	477,147	1,432,142	2,426,644
Kanada	8,672	18,040	8,410

	1910	1908	1906
	Fruset oxkött (kvarts djur)		
Argentina	1,336,757	1,447,365	1,298,438
Australien	537,442	75,800	13,112
New Zeeland	344,048	179,002	121,858
Uruguay	148,084	85,992	16,265

	1910	1908	1906
	Fruset fårkött (hela djur)		
Argentina	2,454,401	2,943,360	2,648,198
Australien	2,723,148	625,067	558,432
New Zeeland	1,991,115	1,690,407	1,761,459
Uruguay o. Chile	384,313	319,726	150,972

	1910	1908	1906
	Fruset lammkött (hela djur)		
Argentina	352,501	244,334	104,728
Australien	1,496,660	1,266,179	1,173,896
New Zeeland	3,416,359	2,543,751	2,386,829
Uruguay o. Chile	162,547	78,594	15,378

¹ SCHMIDT och GROTEWOLD a. a. p. 188.

² Se E. PFANNENSCHMIDT: Die landwirtschaftlichen Produktionsverhältnisse Argentiniens. 1913 p. 86.

Det är ej heller antagligt, att landet med förestående siffror ännu på långa vägar uppnått sin högsta exportkapacitet. Det är nämligen endast de med utländskt blod mer eller mindre förbättrade djuren, hvilka anses värdiga att exporteras i fruset tillstånd. Men enligt uppgift lär endast 29 % af nötboskapen och 67 % af fåren ännu i högre mån ha undergått förädling¹; och äfven fränsetd sannolikheten af en framtida stark tillväxt af själfva kreatursstocken, kan man därför taga för gifvet, att Argentina endast genom en fortsatt rasförädling skall utan större svårighet kunna fördubbla sin export.

Af den nyss anförda tabellen se vi emellertid, att ej endast Argentina, utan äfven Australien och Nya Seland numera utföra stora, alltjämt stigande kvantiteter färfkött; och att köttproduktionen äfven i dessa länder torde vara i stånd till en kraftig utveckling, är höjdt öfver hvarje tvifvel.

När man emellertid vet, huru detta utländska kött under årtiondenas lopp prässat ned köttpriserna på den engelska marknaden och fortfarande, trots den redan inträffade starka prisreduktionen, kan utbjudas till betydligt lägre priser än inhemskt kött², vore det väl märkvärdigt, om man ändå skulle vilja påstå, att kreatursskötseln ej i andra länder t. ex. vårt eget, skulle ha något gagn alls af köttullen. Det synes oss också, som om man numera knappast — utom mot bättre vetande — skulle kunna vidhålla den åsikten — som utan tvifvel tidigare, före den moderna kylteknikens införande, med mera fog kunde urgeras — att ett afskaffande af agrartullarne skulle framtrolla en stor och solid småbrukarkolonisation.

Se vi något närmare till, huru förhållandena inom det engelska jordbruket utvecklats sig under det ohindrade trycket af den utländska konkurrensen, är den bild, som ter sig för oss, just ej heller manande till efterföljd.

I början på 1870-talet, då den transoceana konkurrensen först

¹ SCHMIDT & GROTEWOLD a. a. p. 172.

² Se härangående en intressant karta (Karte XVI) i HERMES nyss anförda arbete, utvisande genomsnittsprisen för en följd af år på The Smithfield Market (Londons centrala köttmarknad). Jfr för öfrigt uppgifter i det följande.

på allvar satte in, bodde ännu på de brittiska öarne halfva invånarantalet på landet. Vid folkräkningen år 1911 hade åter landtbefolkningen reducerats till 26.5 %. Den i jordbruket sysselsatta manliga befolkningen, hvilken — såsom den engelska agrarhistorien lär oss — redan tidigare blifvit starkt decimerad, har äfven under senare årtionden fortsatt att i snabb takt sjunka. År 1871 uppgick den ännu till 2.52 mill. själar, men föll 1901 till 2.11 mill. och utgjorde 1911 endast 1.84 mill. Äfven de själfständiga jordbrukarnes antal har sedan 1870-talet befunnit sig i en ständig tillbakagång, utgörande 1871 c:a 730 tusen och 1911 c:a 663 tusen¹.

I samband med denna flykt från jordbruket har äfven en omläggning af detsamma måst äga rum. Karaktären af denna förändring belyses väl af följande tabell, utvisande storleken af åker och äng under tiden 1871—1910 (i 1000 har och %).

		England	Wales	Skottland	Irland
Åker ...	1871/75	5554 (57.3 %)	433 (40.4 %)	1407 (76.2 %)	1670 (27 %)
	1891/95	4781 (47.4 %)	352 (30.4 %)	1435 (72.3 %)	1671 (32.2 %)
	1906/10	4333 (43.1 %)	306 (26.1 %)	1373 (69.8 %)	1933 (33.2 %)
Äng.....	1871/75	4135 (42.7 %)	640 (59.6 %)	439 (23.8 %)	4521 (73 %)
	1891/95	5315 (52.6 %)	806 (69.6 %)	549 (27.7 %)	4524 (67.8 %)
	1906/10	5614 (56.9 %)	821 (73.9 %)	595 (30.2 %)	4045 (66.8 %)

Af förestående tal framgår utan vidare den starka minskningen i åkerarealen², och Skalweit³, efter hvilken vi anföra denna tabell, upplyser, att ökningen af ängsmarken endast är att hänföra till de naturliga ängarne.

Utvecklingen af landets boskapsskötsel har också ej förmått hålla jämna steg med behofstillväxten af köttvaror och kan icke på långt när sägas uppväga åkerbrukets tillbakagång. Under det tidrum, tabellen omspänner, kan ökningen af kreatursstammen

¹ Under senaste årtionde har dock decimeringen af de själfständiga jordbrukarnes antal varit ganska ringa på grund af de statsliga åtgärder, som vidtagits för att förskaffa småbrukare jord. I detta hänseende har särskildt »The small holdings act» af 1908 visat sig verksam, hvarom se t. ex. SKALWEIT: Die englische Landwirtschaft, Berlin 1915 p. 236 och följ.

² SKALWEIT framhåller (a. a. p. 254) att åkerjordens tillväxt på Irland är endast skenbar och beroende på omgrupperingar i statistiken.

³ Ibidem p. 253.

högst anslås till 18 %, medan fårhjordarne minskats med 7 %¹ och svinbeståndet under hela tiden förblifvit nästan oförändradt¹. När emellertid befolkningen under samma tid tillväxt med närmare 50 % och köttkonsumtionen ökats med öfver 10 kg. pr. individ², är det tydligt, att landet mer och mer skall för sin köttillförsel — liksom tidigare för sitt förseende med bröd — bli beroende af utlandet. Ännu på 1870-talet producerade England halfva sitt behof af brödsäd och importen af kött var skäligen minimal. Numera kan utlandet anses leverera bortåt 4/5 af brödsädsbehofvet och 45 % af den årligen förbrukade köttkvantiteten.

Frågar man slutligen efter orsakerna till denna för jordbruket så ogynnsamma utveckling, hör man visserligen äfven flera sådana af mera sekundär art anföras: landets olyckliga jordfördelning, landtmännens själfständighetsbegär, som gör, att de ha svårt att sammansluta sig till kooperativ samverkan, jordprisernas bristande öfverensstämmelse med jordens afkastningsvärde, beroende på grosshandlarnes och industribaronernas önskan att på grund af det anseende, jordbesittandet medför, till hvarje pris bli godsägare³ m. fl. De få ju också gälla för hvad de kunna. Men betviflas kan dock knappast, att den afgörande anledningen varit den starka transoceanska konkurrens, för hvilken det engelska jordbruket utsatts. Man betänke blott, att hvetet från början på 1870-talet till början af innevarande århundrade, då priset stod som lägst, sjunkit ungefär till hälften, medan samtidigt nötkött af olika kvaliteer sjunkit 30 à 40 % och fårkött 20 à 50 %⁴.

För att förtaga det beklämmande intrycket af detta »empiriska bevis» på den transoceanska konkurrensens skadliga inverkan på det oskyddade jordbruket, plägar man emellertid gärna i stället visa hän på, huru förhållandena utvecklats sig i Danmark. Som bekant var nämligen Danmark liksom England ett af de få väst-

¹ Ibidem p. 259.

² Ibidem p. 517.

³ Se härom bl. andra, t. ex. HEINRICH PUDOR: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Grossbritannien und Irland. (CONRADS Jahrbuch III Folge Bd. 31 p. 761 o. följ.)

⁴ SKALWEIT: a. a. p. 180. Det stigande penningvärdet under dessa år förslår ej att förklara denna prissänkning, åtminstone ej för de billigare kvaliteterna, hvilka sjunkit mest.

europiska länder, som ej af de starkt fallande spannmålsprisen på 1870- och 80-talen lät förmå sig att införa agrartullar, och likvisst gifves det väl knappast något land med ett så blomstrande jordbruk som Danmark.

Visserligen gaf sig äfven här agrarkrisen i någon mån tillkänna. Genomsnittspriset pr tunna Hartkorn föll från c:a 6500 kr. i slutet af 1870 och början af 1880-talet till c:a 5200 kr. under senare hälften af 1890-talet¹, och utan tvifvel medförde agrarkrisen äfven i viss mån en affolkning af landsbygden. Mellan 1880 och 1890 sjunker den jordbrukande befolkningen i Danmark från c:a 889 till 882 tusen personer, utgörande vid förstnämnda tillfälle 51.1, vid det senare 45.9 % af hela folkmängden². Men på det hela taget har dock det danska jordbruket på ett lysande sätt bestått profvet. I intet land i Europa breder sig åkern ut öfver så stora delar af jordytan som i Danmark³ och stegringen i såväl jordens afkastning som kreatursstammens tillväxt måste betecknas som storartad. Men det är så långt ifrån säkert, att det knappast synes antagligt, att den utveckling, Danmark under trycket af den utländska konkurrensen genomlupit, hade kunnat göras efter af andra länder.

På grund af den klokhet och vidsynthet, hvarmed landbo-reformerna på sin tid genomfördes, fanns i Danmark vid tiden för agrarkrisen knappast någon egentlig jordarbetareklass, utan jordarbetarne voro »husmän» med en 3 à 4 tunnor jord, hvilka de, om de än ej voro ägare till dem, dock efter husmansreformen 1848 besutto såsom själfständiga arrendatorer⁴. Denna omständighet torde delvis kunna förklara, att flykten från landet ej blef så stark, som den antagligen skulle blifvit i ett land med en annan agrarförfattning. Den höga bildningsnivå, som Danmarks bönder redan på 1870-talet intogo till stor del tack vare folkhögskolornas arbete, gjorde också, att de lättare, än förmodligen på

¹ WARMING: Danmarks Statistik 1913 p. 183.

² GERLACH: Dänemarks Stellung in der Weltwirtschaft. Jena 1911 p. 25.

³ Ibidem p. 6.

⁴ Se härom Gerlach a. a. p. 22 och följ. samt Hollmann: Die Entwicklung der dänischen Landwirtschaft, Berlin 1904, pp. 38 och 65.

annat håll skulle varit möjligt, förmådde anpassa sig efter förändrade världskonjunkturer¹, så att landet från att ha varit ett starkt sädesexporterande land med England som hufvudmarknad, redan under förra halfdelen af 1880-talet förvandlades till ett sädesimporterande land, hvars utförsel nu hufvudsakligen utgöres af smör, bacon och ägg. Den viktigaste omständighet, som gjort, att det danska jordbruket så lätt, som skett, kunnat öfvervinna agrarkrisen, har emellertid helt säkert varit, att Danmark legat så att säga rakt utanför portarna på världens förnämsta marknad för jordbrukets kvalitéprodukter och att det hann inarbeta sina exportartiklar såsom prima vara; innan den ökade transportabiliteten af mejeri- och köttprodukter från Ryssland och de transoceaniska länderna hunnit försämra marknadens läge.

Föröfrigt är det väl ganska gifvet, att om andra länder i större utsträckning kunnat och velat slå in på samma väg som Danmark och producerat hufvudsakligen kvalitetsvaror för det engelska folkhushållet, hade priserna å dessa varor där sjunkit. Att danskarna faktiskt kunnat klara sig så bra öfver agrarkrisen, som skett, synes oss därför ej utgöra något säkert bevis för, att den väg, de beträdd, varit framkomlig, om den mera allmänt skulle försökts — icke ens, om de länder, som pröfvat den, i öfrigt varit utrustade med samma förutsättningar som danskarne.

Men för öfrigt — är verkligen det danska jordbrukets nuvarande situation så lysande, som allmänt antages och af föregående skildring tyckes framgå? Är verkligen den engelska smörmarknaden ett säkert fundament, på hvilket det danska jordbrukets framtid med trygghet kan byggas? Och är de många småbrukarnes lott så afundsvärd, att vi i vårt eget land böra sträfva att nå fram till en liknande jordfördelning? Att närmare ingå på dessa frågor, är här icke meningen, men i förbigående kan dock nämnas att Dr Mannelin anser »att exporten enbart från Irland och Ryssland med tiden kan anta oberäkneliga proportioner och att deras framtida herravälde på den engelska marknaden närmast beror på, huruvida framstegen i varans kvalitet gå hand i hand

¹ Om folkhögskolans betydelse för det danska jordbruket och särskildt för andelsrörelsens lyckliga utveckling se Theodor Brinkmann: Die dänische Landwirtschaft, Jena 1908 pp. 42 till 51.

med produktionens tillväxt»¹ samt att N. P. Jensen i sitt arbete »Dansk Landbrug ved Overgangen til det 20:de Aarhundrede» kommer till det resultat, att husmännen i allmänhet få köpa sin relativt behagliga och oberoende ställning med ekonomiska offer².

Summera vi samman det föregående, synes oss således, som om största sannolikheten talade för, att ett upphäfvande af agrartullarne skulle medföra en »affolkning» i ganska stor stil af landsbygden. Den höga jordräntan i städerna skulle därför antagligen också för åtminstone lång tid framåt göra fördelen af det billigare brödet skäligen illusorisk. Men äfven om vi i bästa fall finge tänka oss, att slutresultatet af agrartullarnes afskaffande blefve, att befolkningen stannade ute i bygderna som småbrukare, skulle dock äfven en sådan förändring sluka stora kapital. Å de gamla egendomar, som delades, blefve ju byggnaderna till stor del värdelösa, och de nya småbrukskolonierna skulle för sitt grundande fordra utgifter för skiften och byggnader, som kanske ej synnerligen skulle understiga de kostnader, hvilka förorsakats, om befolkningen i stället vandrat in till städer och industrisamhällen. Vare sig resultatet af agrartullarnes afskaffande blefve det ena eller det andra, kunde dock naturligen alltid denna åtgärd låta försvara sig, om det endast — såsom förut antydt — vore att förutse, att den nya ordningen blefve af mera varaktig natur. Det borde då aldrig kunna bli tal om att söka förhindra densamma, utan hade man blott att tillse, att den endast genomfördes så småningom d. v. s. så smärftfritt som möjligt. Är det åter i stället så, att vi ha

¹ Finlands smörexport p. 117.

² Köpenhamn 1902 häft 1 p. 171. Huruvida det resultat, JENSEN i denna punkt kommer till, kan vara riktigt, drager WARMING i sin kritik af boken (Nat. økonomisk Tidsskrift 1903 p. 503 o. följ.) starkt i tvifvelsmål. W. har dock för författaren samtalsvis i höst meddelat, att han nu är mera benägen att ge JENSEN rätt. — Enligt nyligen af MACKEPRANG företagna undersökningar (Hvordan forrenter det danske Landbrug sig? Särtryck ur tidskriften Dansk Land 1914 p. 19 o. följ.) tyckes det, som om äfven de minsta egendomarne gäfve något öfverskott utöfver ränta och arbetslön, således någon »Bestyrerløn» — detta dock under förutsättning att man beräknar landtmannens lön för eget arbete till endast 700 kr. Sätter man åter lönen till 1,000 kr. — den summa, som en icke facklärd arbetare i industrien i genomsnitt förtjänar (se t. ex. Statistisk Aarboeg 1913 p. 128) — får nog JENSEN allt fortfarande rätt.

grundad anledning antaga, att landet inom en ej allt för aflägsen framtid måste ånyo till väsentlig del söka brödföda sig själf, må man verkligen anse ett afskaffande för det närvarande af det agrariska tullskyddet såsom en dårskap. Äfven om resultatet häraf ej blefve, det vi mest frukta, att befolkningen vandrade in till städerna och industrien, utan stannade ute i bygderna som småbrukare, måste dock utvecklingen med ändrade marknadsförhållanden göras om. Är det nämligen så, att då brödsäden blir billig, det lilla jordbruket blir mera lönande och griper kring sig; är det naturligen också så, att då spannmålen blir dyrare, storbruket ånyo blir mest lönande. Det blir då åter ett sammanstående af småbruken och ett nedrivande eller öfvergifvande af deras byggnader, sådant vi känna till från särskildt den engelska agrarhistorien.

Det andra stora spørsmålet, vi ha att vända oss till, om vi vilja ta ställning till frågan om agrartullarnes berättigande, blir därför — såsom förut nämndt — i hvad mån det kan anses sannolikt, att vi, därest vi nu prisgifva vårt jordbruk, inom en ej alltför aflägsen framtid skulle bli nödsakade att ånyo i samma utsträckning som för närvarande själfva producera vår säd. Dietzels resonemang, att äfven om man med säkerhet kunde förutse, att vi inom en relativt snar framtid åter skulle nödgas härtill, denna omständighet ej borde förmå oss att upprätthålla agrarskyddet, synes nämligen aldeles förfeladt. Att han missuppfattat situationen, blir också klart, när man ser honom belysa sin mening på följande vis: »Wenn man dem Individuum sagen würde: heute und für gewisse Zeit noch kannst du 3,000 Mark, vielleicht auch mehr, verdienen; künftig aber wirst du nur noch 2,000 Mark verdienen. Wähle nun — willst du die 3,000 Mark weiter haben, solange es geht; oder willst du jetzt schon dein Einkommen verringert sehen auf 2,000? Das Individuum, wenn es nicht ein ganz sonderbarer Kauz ist, wird sich für Ersteres entscheiden. Warum sollte eine Nation, ein Industriestaat der Gegenwart, sich anders entscheiden»¹.

¹ Weltwirtschaft und Volkswirtschaft 1900 p. 58.

Han bortser ju i detta resonnemång helt och hållet från arbetets och kapitalets bristande mobilitet. Tar man emellertid hänsyn härtill, äfvensom till att tullskyddet redan är etableradt, måste åter frågan ställas helt annorlunda. Den måste lyda ungefär så här: Vill du utbyta ditt nuvarande yrke med dess inkomst på 2,000 kr. mot ett nytt sådant, som ger dig 3,000 kr, så var så god. Men kom i håg, att förr eller senare måste du återgå till ditt gamla yrke med dess smärre inkomster, och att du ej under mellantiden får den ökade inkomsten gratis, kan du lita på. Du måste nämligen betala för densusmina med värdeförluster å den egendom, med hvars hjälp du hittills förtjänat dina 2,000 kr. och du måste binda stora kapital i ditt nya yrke, hvilka du näppe- ligen helt kunna frigöra, och å hvilka du därför måste vidkännas ytterligare förluster, när du omsider nödgas återvända till ditt tidigare näringsfång.

Ställer man erbjudandet på detta sätt, får det väl emellertid medgifvas, att individen i fråga ej behöfver vara en så »ganz son- derbarer Kauz»; om han refuserar detsamma, därest nämligen utsikter till betydande kapitalförluster förefinnas och dessutom sannolikheten för, att han en längre tid skall få arbete i det nya mer givande facket, ej är synnerligen stor.

Motståndarne till ett agrariskt tullskydd synas därför också samt och synnerliga — Dietzel inklusive — vara öfvertygade om, att därest agrartullarna afskaffades och jordbruket ginge tillbaka, skulle man aldrig eller för hvarje fall ej förrän i en mycket af- lägsen framtid behöfva tänka på att ånyo ta jorden under inten- sivare bearbetning. Det blir därför också frågan om det berätti- gade i denna mening, som vi nu i det följande vilja skärskåda något närmare.

När man menar, att de västeuropeiska industriländerna snart nog skola bli tvungna att i vidsträcktare mån själfva producera sitt brödsädsbehof, plägar man till stöd härför anföra tvänne skäl: 1:o) de stora industriella utvecklingsmöjligheter, ett flertal af de nuvarande agrarländerna obestriddligen besitta, och 2:o) den relativa knapphet på fruktbar och ännu jungfrulig jord, tjänlig till sädesbruk, som man förutser, inom kort skall göra sig kännbar.

Af dessa båda omständigheter är utan tvifvel den senare af största vikt, ty äfven om vissa af de nuvarande agrarländerna skulle inom en relativt snar framtid kunna öfvergå till att i stället bli industriexporterande och sådesimporterande länder, behöfde ej denna omständighet i och för sig — såsom utvecklingen hittills visat — utgöra något hot för de gamla industristaterna. Liksom England allt hitintills kunnat finna lönande marknader för sina industriprodukter, oaktadt den ena nya industristaten tillkommit efter den andra, på den grund att ständigt nya bondeländer öppnats för världssamfärdseln, skulle naturligen allt jämt nya industristater kunna sälla sig till de gamla, utan att detta skulle för dem medföra någon fara, om man endast allt jämt kunde förvänta en fortsatt kolonisation af nya sträckor fruktbar och billig jord, från hvilka brödsädsbehovet för de nya industrisamhällena utan förhöjda kostnader kunde anskaffas. Man skulle då också immerfort kunna få iakttaga det hugnesamma fenomen, som varit agrartullarnas motståndare till sådan hjälp, vid öfvervinandet af »die Schrecken des überwiegenden Industriestaats», att nämligen industristaterna äro hvarandras bästa kunder. Den stegrade rikedom, som under gjorda förutsättningar kunde väntas bli följden, skulle medföra ett stegradt behof af kvalitetsvaror, mäktiga af stor variation, och hvarje industriland skulle i öfvervägande grad slå sig på produktionen af sådana specialiteter, för hvilka det hade särskilda förutsättningar. Resultatet skulle därför bli ett ständigt ökad utbyte industristaterna emellan af högvärdiga industrispecialiteter. Intet synes för öfrigt hindra, att stater utbildades, hvilka t. o. m. ej alls drefvo någon exporthandel på de marknader, hvarifrån de hämtade sitt behof af födoämnen och råvaror, utan hvilka hufvudsakligen lefde af att exportera lyxartiklar till industristaterna och för därigenom erhållna medel betalade sin sådesimport.

Helt annorlunda komma emellertid förhållandena att gestalta sig, om tillgången till god och billig jord börjar bli knapp. Nya industriländer kunna då ej längre kompletteras af nya bondeländer d. v. s. nya marknader. Ett ökad utbud af industrivaror medför då i stället en sänkning i stort sedt af deras värde i förhållande till jordbrukets alster, och en intensivare bearbetning af jorden

blir mera lönande. Förutsatt att den bästa och billigaste åkerjorden snart nog är lagd under plog, synas således utsikterna till, att de nuvarande industristaterna inom kort måste tänka på att ånyo i vidsträcktare mån själfva fylla sitt näringsbehof, bli större i samma mån som de naturliga förutsättningarne i agrarländerna ligga gynnsamma för en industriell utveckling. Det bör därför också under denna förutsättning ge anledning till eftertanke vid behandlingen af frågan om agrartullarne, när man hör, att i många af agrarländerna kolet och järnet, de viktigaste hittillsvarande naturbetingelserna för en industriell utveckling, förefinnas i rikt mått. Så lär — äfven bortsett från Förenta Staterna, hvars konkurrens för det närvarande torde vara mest fruktad — vara förhållandet i länder som t. ex. Kina¹, Australien², och väl äfven Ryssland³; och om än Kanadas kolförråd skulle visa sig otillräckliga för storindustriella behof, kunna säkerligen dess väldiga vattenkrafter, nyligen uppskattade till 25,5 mill. hästkrafter⁴, lämna riklig ersättning för den bristande koltillgången.

Något svaga verka också de argument, som Dietzel anför för att bagatellisera den fara för de nuvarande industristaterna, som denna omständighet i sig innebär. När han t. ex. säger, att »selbst wenn, was das »Brot der Industrie« (kolet och järnet) anlangt, die Territorien des Erdballs sich gleichen wie ein Ei dem anderen so würde ihre Fabrikation durchaus nicht gleiche Bahnen wandeln. Denn nicht jene *Hilfsstoffe*, so wichtig sie auch sind, entscheiden über die industrielle Physiognomie, sondern die *Rohstoffe*, die der

¹ Se t. ex. v. KRIES: Entwicklungstendenzen in der chinesischen Volkswirtschaft (Weltwirtschaftliches Archiv III p. 459). Järnmalmsförekomsterna äro kanske — säger dock prof. NYSTRÖM i sin bok om Kina (1914 II p. 167) — i det hela taget ej så lofvande, men han medger, att förhållandena ej äro tillräckligt undersökta.

² KURT HASSELT: Landeskunde und Wirtschaftsgeographie des Festlandes Australien, Leipzig 1907 p. 104 och följ.

³ Att man i äldre tider betydligt öfverskattat Rysslands koltillgångar, se dock t. ex. BALLÖD i det av SERING utgifna arbetet: Russlands Kultur und Volkswirtschaft 1913 p. 110. Dess väldiga petroleumtillgångar komma emellertid helt säkert äfven att tagas i anspråk som drifkraft för industrien. Jmfr. Hildebrand a. a. p. 109.

⁴ Se FLECK: Kanada, Jena 1912 p. 173.

Verarbeitung sich darbieten»¹, så har man verkligen svårt att i detta yttrande finna någon tröst. För det första innebär det nämligen endast en mycket half sanning, eftersom järnet ju ingår som råämne i så många och stora industrier; och för det andra, i den mån det är sant, häntyder det egentligen endast på en ytterligare fara för den västeuropeiska industrisuprematien, ty icke är det just i Västenropa, vi i allmänhet finna de råvaror, våra industrier företrädesvis bearbeta. Se vi t. ex. till textilindustrierna, så är det väl just denna omständighet, som gör, att Västeuropa knappast på längden tors hoppas kunna upprätthålla sitt privilegium att förse halfva världen med kläder. Hvad ylleindustrien angår, kommer helt visst den dag, då Australien och Argentina börja på allvar förädla sin ull, och beträffande bomullsindustrien, är den ju redan under stark uppblomstring i Nordamerika, Indien, Kina, Ryssland, Japan o. s. v.

Något mera kan det då synas ligga i påståendet, att det ej kan gå i en hast att utveckla nya industriländer, enär härtill fordras kapital och skolad arbetskraft. Det är ju emellertid ej nödvändigt, att denna utveckling skall försiggå »von heute auf morgen», för att den skall göra en omgestaltning af våra agrariska förhållanden till en dålig affär. Härtill förslår alldeles, om utvecklingen ej tar mer än några årtionden i anspråk.

Att emellertid, där de naturliga förutsättningarna för stora vinster förefinnas, kapitalen »qui ne connaissent ni roi ni patrie» — för att med Dietzel citera Quesnay — skulle på längden fattas, är knappast troligt; och föröfrigt, kanske med knappheten på jord och det stegrade priset på jordbruksprodukter kapitalet ej ens behöfver begå landsförräderi för att ställa sig i de nuvarande agrarstaternas tjänst, »Der Kapitalreichtum der alten Industriestaaten» — säger Hildebrand — »hervorgegangen zum guten Teil aus der wirtschaftlichen Erschliessung des ganzen Erdenrunds, erwirkt ihnen einstweilen noch wachsende Rententribute zahlreicher Länder. Ein grosser Teil unseres Wohlstandes, unserer äusseren Kulturbaut sich auf diesen ausländischen Tributleistungen auf. *Der Rückfluss muss einsetzen, sobald die internationale Bauerngrundlage im*

¹ Weltwirtschaft und Volkswirtschaft p. 81.

*Vergleich zum industriellen Überbau immer knapper wird und die Preise für alle Arten von Agrarprodukten langsam aber sicher in die Höhe gehen*¹.

Det tillbakaströmmande af kapital från industristaterna till agrarländerna, som kan väntas bli följderna af stigande agrarpriser, kommer emellertid att på mer än ett vis bli af ödesdiger inverkan på industriländernas exportmöjligheter. Ej nog med att agrarländernas industriella utveckling därigenom påskyndas, utan i den mån deras kapitalrikedom växer och de således äfven förmå befria sig från skyldigheten till räntetributer till de gamla industristaterna, tvingas ju dessa för att fortfarande få medel att betala sin födoämnesimport att äfven af denna grund på allt sämre och sämre villkor exportera sina industrialster. Men i den mån så rikedomarna och därmed behofven i de gamla industristaterna gå tillbaka, krymper väl också deras inbördes marknader, hvilka ju enligt Dietzel och hans meningsfränder skulle utgöra en garanti för att den »hypertrofiska» industristatsutvecklingen ej i sig innebure någon fara. Tar man alla förenämnda omständigheter i öfvervägande, förefaller det därför ej ens helt otroligt, att omslaget, när det kommer, kan gå för sig så pass hastigt, att det i viss mån antar en katastrofartad karaktär.

Ej heller den invändningen, att det tar tid att upplära en skolad arbetarestam, verkar mycket lugnande, ty äfven om denna omständighet får tillmätas en viss vikt, när det gäller finare fabrikspecialiteter, är den säkert af föga betydelse, när det endast kommer an på framställandet af enklare massfabrikat. Erfarenheten t. ex. från Ryssland och Japan, i hvilka länder industrien på senare tider gjort hastiga framsteg², har ju också redan delvis bekräftat detta, och det ej endast hvad angår bomullsindustrien, utan äfven beträffande andra industrigrenar; t. o. m. i Kina bedrifvas de stora bergverken vid Hanjañg, hvilka till stor del förse landet med dess behof af järnvägsräler, liksom de i närheten liggande stora maskin-

¹ a. a. p. 5.

² Beträffande industrien i Ryssland se t. ex. GOEBELS uppsats i SERINGS: Russlands Kultur und Volkswirtschaft. För Japans del må t. ex. hänvisas till PORTER: The full recognition of Japan. 1911 ch. XVII.

fabrikerna i Yangtse — frånsedt befålet — uteslutande med kinesisk arbetskraft¹.

För såvidt vi ej vilja utgå från förutsättningen, att ännu obegränsade arealer af god och billig jord stå till mänsklighetens förfogande, kunna vi därför ej se annat, än att den uppspirande industrien i mer eller mindre exotiska länder rundt om i världen måste innebära en allvarsam fara för de nuvarande industristaternas exportmarknader.

Hvad vårt eget land angår, kan det kanske sägas med hänsyn till framtida exportmöjligheter i viss mån bättre situeradt än åtskilliga af de stora industriländerna. Vår export består till stor del af råvaror. Med tillhjälp af vårt trä, som ju utgör ett ganska sällsynt och dyrbart råmaterial, kan man dessutom möjligen hoppas uppamma stora och blomstrande förädlingsindustrier; och vår järntillverkning är till icke ringa del baserad på framställandet af kvalitetsprodukter, hvilka väl minst, eller för hvarje fall sist, torde bli föremål för de unga industriländernas konkurrens.

Skäl synas dock ej föreligga att allt för mycket lita på dessa gynnsamma omständigheter. Kommer järnförädlingen på grund af bristande efterfrågan från de exotiska marknadernas sida att stagnera i de stora industriländerna, blir väl ej heller vår järnmalm för dem längre så begärlig. Och äfven om de nya länderna vid utvecklandet af sin järnindustri naturligen börja med enklare fabrikat, komma förmodligen de gamla industristaterna, för att i det längsta uppehålla sin tillverkning, att mer och mer slå sig på kvalitetsproduktion. Men om vår kvalitativa öfverlägsenhet inom järnhandteringen komme att försvinna, vore detta — såsom prof. Heckscher säger — en olycka för hela vårt land². Hvad slutligen angår träindustrien och därmed sammanhängande näringar, så är det ju så godt som säkert, att afverkningen af våra skogar med nuvarande skogsvård drifvits för långt. Det är väl att hoppas, att med förbättrad skogsvård exporten i någon mån än ytterligare skall kunna stegras, men en längre drifven förädling af trävarorna t. ex. till papper eller möbler torde näppeligen åtminstone under

¹ HILDEBRAND a. a. p. 194.

² De allmänna ekon. förutsättningarna för en utveckling af den svenska järnindustriens afsättningsmöjligheter. 1912 p. 46.

nu rundt om i världen härskande protektionistiska system vara att förvänta. Mera förhoppning ställer man då till vissa kemiska industrier, som skulle tillgodogöra sig vid trävaruhandteringen uppkomna affallsprodukter, men dessa kemiska industrier befinna sig dock ännu mest på projektets stadium; och äfven om de skulle uppfylla de högst spända förväntningar, som fästats vid dem, torde de näppeligen kunna tänkas från oss skola afvärja det öde, som i öfrigt väntar de västeuropeiska industriländerna, då agrarstaterna börja industrialiseras och åkerjorden bli knapp.

Den sista fråga, vi här ha att uppta till behandling: i hvad mån nya sträckor god och billig åkerjord ännu vänta på plog, blir därför, såsom af det föregående framgår, i viss mån den viktigaste, den på hvilken vår ställning till spörsmålet om agrartullarnes afskrifvande ytterst kommer att bero. Intar man nämligen med hänsyn till denna fråga en starkt optimistisk ståndpunkt och anser — såsom agrartullarnes motståndare i allmänhet tyckas göra — att hardt när obegränsade arealer god och billig åkerjord ännu finnas för nyodling, synes det vara god logik att yrka på agrarskyddets omedelbara, om ock successiva häfvande. Är man åter af den meningen, att nya åkerviddar snart ej längre stå till disposition, utan med ett allt jämt växande människotal näringsmedeln inom kort måste stiga i pris (relativt till industrivarorna), synes det lika berättigadt att anse, att ett upphäfvande eller sänkande för det närvarande af det effektiva agrartullskyddet vore en dumhet. Med denna åtgärd bör man då vänta, till dess priset på jordbrukets alster stigit så pass, att odlingen i dess nuvarande omfattning ej komme att äfventyras.

Tyvärre måste vi emellertid bekänna, att det ej står i vår förmåga att å förestående fråga ge ett fullt tillfredsställande svar. Såsom Wicksell vid tillfälle framhållit, skulle besvarandet af denna fråga erfordra en omfattande enquête¹; att en enskild författare skulle utan tillgängligt statistiskt material kunna på ett uttömmande sätt besvara den, vore otänkbart. På enquêten i fråga vänta vi emellertid, såvidt veterligt, ännu förgäfvets, men eftersom agrartullarnes afskrifvande är en praktisk fråga, hvilken man nödgas ta ställning till med detsamma, blir det ingen annan råd, än att vi med de

¹ Ekon. Tidskrift 1903 p. 121.

ofullständiga uppgifter, som stå oss till buds, söka i alla fall bilda oss en mening om tillgången på till åker användbar jord.

Att härvid emellertid sätta för mycken tillit till frihandlarnes utläggningar, är ej tillrådligt. Hela deras optimism synes nämligen bottna i en lycklig obekantskap med hit hörande förhållanden. Någon slags utredning prästera de heller aldrig, om ej uppräknandet af namnen på världsdelarna eller en del stora tunnt befolkade länder skall föreställa något dylikt. Deras förtröstan synes också ofta hvila på den något naiva tron, att alla jordens länder äro ungefär lika fruktbara som de tätare befolkade europeiska staterna.

Att, så emellertid ingalunda är förhållandet, torde dock vara säkert. I brist på en allmän egogradering (en bonitering) af jordytan, är det naturligen omöjligt att i detalj yttra sig om tillgången på åkerjord. Som emellertid temperatur och nederbördsförhållanden äro ganska väl kända, kan man dock med kunskap om dessa förhållanden afsöndra åtminstone stora delar af jordytan såsom otjänliga för åkerbruk. Personer, hvilka mera ingående sysslat med hithörande förhållanden, komma också till betydligt mera nedslående resultat än män som Dietzel eller Brentano.

I sin mycket uppmärksammade »presidential address to the British Association» 1898 öfver »the wheat problem» förkunnar t. ex. den berömde kemisten sir William Crookes, »that under present conditions af heedless culture, a scarcity of wheat is within appreciable distance; that wheat-growing land all over the world is becoming exhausted, and that at some future time — in my opinion not far distant — no available wheat land will be left». Han uttalar därför också sin fruktan för, att »a permanently higher price for wheat is a calamity that ere long must be faced». ¹

Att i detalj följa Crookes i hans bevisföring för sina åsikter, skulle vara att referera det mesta af föredraget, något som naturligen ej kan komma i fråga. Men skäl kan dock vara — på grund af den noggrannhet, hvarmed han synes ha förfarit ² — att anföra

¹ The wheat problem. Second edition London 1905 p. 7.

² I have done my best to get trustworthy facts and figures... In doubtful cases I have applied to the highest authorities in each country, and in the case of conflicting accounts have taken data the least favourable

några af hans uttalanden dels om Förenta Staterna — »the dominant factor in the foreign supply of wheat»¹ — dels ock om Kanada, Argentina, Sibirien och Ryssland, de länder, från hvilka man väl i allmänhet i Västeuropa företrädesvis hoppas en framtida stor sädsexport.

Hvad det förstnämnda landet beträffar, menar Crookes, att »there practically remains no uncultivated prairie-land suitable for wheat-growing»² — en mening, hvori han föröfrigt biträdades af John Hyde, Chief Statistician to the Agricultural Department of the United States³ — och enligt hans uppskattning kunna Kanadas och Argentinas framtida hvetearealer på sin höjd anslås till 12 resp. 30 mill. acres d. v. s. 4,83 resp. 12,15 mill. hektar, arealer, hvilka ju ej äro allt för öfverväldigande, om man besinnar, att i Tyska Riket de med råg och hvete besådda ägovidderna under 1912 upptogo mer än 8 mill. hektar⁴.

Hvad åter Sibirien angår, citerar Crookes med gillande ett af kommunationsministern furst Hilkoﬀ år 1896 fälldt yttrande, att Sibirien aldrig har producerat och aldrig kan komma att pro-

to sensational or panicengendering statements... The maximum probable error would make no appreciable difference in my argument. (p. 31).

¹ Sin plats som »dominant factor har Förenta Staterna numera måst uppge, enär den i det stora hela ej stegrade produktionen på grund af befolkningstillväxt och stegradt välstånd mer och mer går åt för hemförbrukningen. (Se t. ex. Statistical Abstract of the United States 1913 p. 508). Im Jahre 1909 hatte sich Argentinien zum erstenmal mit seiner Weizenausfuhr an die Spitze aller Exportländer emporgearbeitet, ist dann aber aus dem obenerwähnten Grunde (långvarig torka) im Jahre 1909—1910 wieder auf den dritten Platz, nach Russland und den Vereinigten Staaten, zurückgegangen. (Hermes a. a. p. 115).

² Ibidem p. 17.

³ I en artikel America and the wheat problem (North American Review Febr. 1899) skrifver HYDE: The great fact that underlies the enormous productive capacity of the United States to-day is, of course, the transfer from government ownerships to individual proprietors, within a single generation, of a body of land hundreds of millions of acres in extent, and for the most part of extraordinary fertility... That for general agricultural purposes the public domain is practically exhausted, and that, consequently, there can be no further considerable addition to the farm area of the country, is too well-established a fact to be the subject of controversy.

⁴ Se Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1913 p. 40.

ducera nog hvete och råg för att föda den inhemska befolkningen¹, och beträffande slutligen Ryssland, medger han visserligen, att dess svarta myllå kan i en framtid tänkas afkasta mycket mera än för närvarande, men han erinrar samtidigt om, att »the yearly consumption of wheat per head during the last ten years has declined 14 per cent» och att »the consumption of bread is quite 30 per cent less than is required to keep the population in health»². Äfven om man därför med t. ex. Hildebrand får hoppas, att agrarreformens genomförande skall medföra en kraftig utveckling af Rysslands jordbruk,³ är det ingalunda säkert, att exporten af brödsäd kommer att synnerligen stegras, enär med ökad välstånd den hastigt växande befolkningen förmodligen i stället kommer att i betydlig mån stegra sin egen brödsädskonsumtion.

Hufvudkontentan af sin undersökning kan Crookes anses sammanfatta i följande ord: Under present conditions of low-acre yield, wheat cannot long retain its dominant position among the food-stuffs of the civilised world. The details of the impending catastrophe no one can predict, but its general direction is obvious enough. Should all the wheat-growing countries add to their area to the utmost capacity, on the most careful calculation the yield would give us only an addition of some 100,000,000 acres, supplying at the average world yield of 12,7 bushels to the acre, 1,270,000,000 bushels, just enough to supply the increase of population among bread-eaters till the year 1931⁴.

Det allvarsamma i denna förutsägelse mildras ej synnerligen däraf, att undersökningen hufvudsakligen endast berört »the wheat problem», ty blir hvetet knappt och stiger i pris, blir förhållandet beträffande rågen naturligen detsamma; och äfven om man kunde

¹ a. a. p. 23, hvarest äfven omtalas, att »a year later, Prince Krapotkin backed the statement as substantially correct». Endast ett relativt smalt bälte på i stort sedt 100 till 200 kilometers bredd på hvardera sidan om den stora sibiriska järnvägen är i det hela taget ägnadt för jordbruk. GOEBEL skrifer också: In der Ernährung der sibirischen Bevölkerung und im Innenhandel stehen Getreide und Mehl im Vordergrund, für die Ausfuhr ist in Gegenwart und Zukunft die Viehzucht am wichtigsten. (Sibirien. Weltwirtschaftliches Archiv IV p. 115).

² a. a. p. 19.

³ a. a. p. 74.

⁴ a. a. p. 32.

vara böjd för att anta, att Crookes vid uppskattningen af de olika ländernas produktionsförmåga sett allting för pessimistiskt, måste man dock tillerkänna hans förutsägelser en stor betydelse, när man hör, att prof. Julius Wolf, som ägnat hithörande frågor ett omsorgsfullt studium, i det stora hela kommit till samma resultat som Crookes I sitt 1901 hållna föredrag: Die Aussichten der Landwirtschaft im 19. Jahrhundert, menar han nämligen — tydligen alldeles oberoende af Crookes, som han aldrig omnämner — att tidpunkten för stigande agrarpriser kan väntas inom kort, tidigast dock om tio à femton år ¹.

Äfven Ballod har helt nyligen publicerat siffror, som synas oss ägnade att avslöja grundlösheten i tron på de ändlösa, jungfruliga åkermarker, hvilka ännu skulle stå mänskligheten till förfogande. I sin uppsats i Schmollers Jahrbuch för 1912: Wieviel Menschen kann die Erde ernähren? kommer han nämligen till det resultat, att »die anbaufähige Fläche» i den tempererade zonen kan anslås till c:a 25,3 mill. kvkm. med en befolkning om c:a 1130 mill. själar ², d. v. s. med en befolkning om i genomsnitt närmare 45 personer pr kvkm.

Hvad detta åter vill säga, kan man bilda sig en föreställning om, när man vet, att i Tyska Riket på 1 kvkm »anbaufähige Fläche» kommer 120 personer ³, att Tyska Riket importerar bortåt en fjärdedel af sitt lifsmedelsbehov ⁴ och att de stora sädsexporterande ländernas jordbruk kan anses afkasta, högt räknadt, pr hektar ungefär hälften af det tyska. Det betyder, att om den tempererade zonen för tillfredsställelse af sitt lifsmedelsbehov vore hänvisad uteslutande till sig själf och om dess befolkning i genomsnitt konsumerade lika mycket som tyskarne, skulle med det extensiva jordbruk, hvars kostnader nu till stor del bestämma världsprisen, så godt som hela den odlingsbara marken redan behöfva tagas i anspråk för att föda den nu lefvande befolkningen.

¹ WOLF: Das Deutsche Reich und der Weltmarkt 1901 p. 72. POHLE ansåg 1902 att sagda tidpunkt skulle inträffa om en mansålder. (å. a. p. 147).

² p. 609.

³ Ibidem p. 611.

⁴ BALLOD anser, att man kan anta, »dass von der zurzeit etwa 66,3 Millionen zählenden Bevölkerung Deutschlands rund 50 Millionen von dem Ertrage der Ackerfrüchte der eigenen Scholle leben». (p. 613).

Att så ej är förhållandet, är därför beroende på, att största delen af de 1130 millionerna (särskildt kineserna) nöjas med åtskilligt mindre än tyskarne¹, att vissa länder på grund af tullskydd eller bristande kommunikationer drifva ett intensivare jordbruk samt slutligen därpå, att den tempererade zonens folk i någon mån anlita tropikerna för sina lifsmedelsbehof.

Det påpekade förhållandet synes oss dock belysande nog, för att man bör kunna inse, att tiden för de billiga sådespriserna — därest intet oförutsedt skulle inträffa — snart med nuvarande befolkningstillväxt nalkas sitt slut, synnerligast ju stora arealer af den som odlingsduglig upptagna marken måste fordra en dyrbar konstgjord bevattningsanläggning för att komma i kultur.² —

Det ofvan sagda får dock emellertid ej missförstås så, som om vi velat påstå, att det finnes endast en trång marginal för vidare folkökning. Vid intensivare bearbetning kan jorden naturligen afvinnas rikare skördar; och äfven om det synes oss klokast att tillsvidare åtminstone inta en reserverad hållning gentemot Berthelots löfte, att kemien skall göra jordbruket öfverflödigt³, kunna vi dock med tämligen stor säkerhet förvänta, att den i framtiden skall förhjälpa oss till bättre skörderesultat, tack vare den rikedom på billiga gödningsämnen, den ställer till vårt förfogande. Föröfrigt kunna förmodligen äfven tropikerna vid behof utnyttjas på helt annat vis, än hittills skett. Visserligen torde det vara mer än tvifvelaktigt, om någonsin den hvite mannen där skall kunna finna ett varaktigt hem, och odlingen af brödsäd lär ej heller slå väl till under samma himmelsstreck, under hvilka bananen mognar, men blir det knappt om åkerjord i

¹ De anglosaxiska folken ha dock i allmänhet större anspråk på lifvet än tyskarne.

² Prof. GUNNAR ANDERSSON, hvars bok vårt dagliga bröd just kommer författaren tillhanda, då detta korrektur läses, skriver också (p. 100): Vi närma oss uppenbarligen inom ganska få årtionden den punkt, då icke mera några mycket stora jordarealer stå att vinna för sådesproduktion i de tempererade delarne af jorden. Då kommer framförallt säd ej att kunna erhållas till samma priser, jämförda med dem för andra förnödenheter, som i våra dagar.

³ Le problème de l'existence par la culture du sol aura été supprimé par la chimie! (cit. efter LEROY-BEAULIEU: La Question de la Population 1913 p. 72 noten.)

den tempererade zonen länder, kunna stora arealer af sådan jord frigöras därigenom, att man mer, än som hittills skett, tillgodoser sitt behof af kläder, socker, tobak, foderämnen m. m. från tropikerna. Uteslutet är väl ej heller, att de, om så skulle påfordras, skulle i rikligt mått kunna lämna oss surrogat för brödsäd¹.

Det är således ej den öfverhängande faran af en för stor absolut befolkning, vi med det föregående velat framhålla, utan hvad vi velat visa, är endast att den tid för billiga agrarprodukter, som för Västeuropas del satte in på 1870 talet, snart nog kan väntas tilländalupen, och att det därför vore en dårskap att nu i tionde eller elfte timman beröfva vårt jordbruk dess tullskydd.

¹ To mention one plant alone, HUMBOLT — from what precise statistics I know not — computed that, acre for acre, the foodproduktiveness of the banana is 133 times that of wheat — the unripe banana, before its starch is converted into sugar, is said to make excellent bread. (Crookes a. a. p. 49). Att Humbolts uppgift om bananens bördighet dock torde vara något fantastisk, se Andersson a. a. p. 131.

Några principfrågor angående ansvaret för tryckt skrifts innehåll enligt 1812 års TF¹.

Af

Fil Mag. **Robert Eldh.**

I.

I om möjligt högre grad än de öfriga grundlagarna är 1810 års TF ett helt och fullt uttryck för tidens politiska idéer och en typisk, om ock omogen frukt af det stora revolutionsåret: man kastar af sig den föregående tidens förtryck — ej minst kännbart på tryckfrihetens område — och man solar sig belåtet i sin nyvunna frihet. I sitt värdsamma memorial till Riksbens Höglofl. Ständer af den 28 nov. 1809² uttalar Constitutionsutskottet sin vissa tro, att tryckfriheten, »lämnad till en fri och obehindrad verkning, vinner egenskap af en lifgifvande värme, men hämmad, för eller sednare utbryter i en förödande eld», och det är nog med uppriktigt beklagande Utskottet i samma memorial uttalar sin fruktan, att de föreslagna stadgandena mot tryckfrihetens missbruk kanske ej alltid kan »anses förenliga med den liberalitet, som utmärker tidehvarfvat».

¹ Såsom utgångspunkt och ledning för följande framställning har tjänat prof. C. A. REUTERSKIÖLDS uppsats i Statsv. Tidskrift årg. 1897—99 Om åtalsrätt och svarandeplikt i tryckfrihetsmål. Dessutom hänvisas i tillämpliga delar framför allt till H. L. RYDIN: Om yttrandefrihet och tryckfrihet. Ups. 1859 och J. ASK: Om ansvarighet för tryckfrihetsbrott. Lund 1890.

² Riksbens Höglofl. Ständers Constitutions-Utskotts memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagen i Stockholm 1809—1810. Sthlm 1864, sid. 361.

»I Turkiet och Marocko finnes ingen yttrandefrihet. Där finnes ock ingen säkerhet, hvarken för Regenter eller Undersåter». Med detta fasansfulla perspektiv till bakgrund framställer Utskottet såsom lämplig utgångspunkt den fundamentalsatsen, att »Tryckfriheten, tagen i sammanhang med Rikets nuvarande Stats-Författning, af sin egenskap att vara en af de säkraste grundpelare får en alldeles egen vikt, en alldeles afgjord outhärlighet». Förr i tiden — säger Utskottet — har det funnits svenska regenter, som med sina »under medelmåttan inskränkta och ej sällan förvända grundsatser» hindrat oppositionen och därmed äfven sanningen att göra sig hörd genom att alldeles förkväfvat tryckfriheten. Men nu vill man icke endast frigifva oppositionens röst, man vill dessutom föga in den såsom en integrerande del i själfva författningssystemet: man vill dana »en rectifierad opinion, berättigad och skicklig att offentligen granska och bedöma Nationens stora angelägenheter, Regeringens viktiga föremål, Lagars och Författningars verkan, Embetsmäns förhållande». Utskottet tillämnar m. a. o. det tryckta ordet ett slags i grundlag erkänd kontrollerande ställning gent emot statsverksamhetens utövare; pressen tänkes såsom en garanti bland alla de öfriga garantierna vid »den gräns, som, en gång öfverträd, lämnar ett gränslöst fält öppet».

Såsom regel har ju en tryckfrihetslag dock ej endast att garantera tryckfrihetens fria bruk — dess andra och ej mindre betydande uppgift är att stäfja och straffa tryckfrihetens missbruk. Sedt i belysningen af nyss citerade utskottsmemorial är emellertid det förhållandet begripligt, att i 1810 års TF den förstnämnda af dessa uppgifter blir den allt dominerande. Man afskaffar all censur och inför en tryckfrihet, som endast mycket otillräckligt inskränkes af något slags rättsligt ansvar för innehållet. Och detta ansvars utkräfvande försvåras dessutom genom ett mycket långt gående anonymitetsskydd: samtidigt som man befriar boktryckaren från den honom åliggande ovillkorliga ansvarsskyldigheten och istället lägger denna å författaren, söker man så mycket som möjligt skydda författarens rätt att vara okänd — framför allt genom bestämmelsen, att namnsedeln först efter målets öfverlämnande till hofrätt och efter inhämtande af Tryckfrihetskommittéens yttrande kunde affordras boktryckaren, och detta endast då fråga

var om mål af urbota beskaffenhet, eller då boktryckaren saknade medel till höternas erläggande.

1810 års ansvarsregler äro således i första hand ej affattade ur den synpunkten, att »den offentliga makten» med deras tillhjälp skall kunna framskaffa och bestraffa eventuella lagbrytare — dessa regler söka tvärtom så långt som möjligt skydda t. o. m. den brottslige utöfvaren af tryckfriheten.

Då Biskop Nordin i det yttrande, som är vidfogadt Constitutionsutskottets ofvannämnda memorial af den 27 nov. 1809, säger sig trots »Höglofl. Utskottets upplysta omdöme» ej kunna underlåta att befara »missbruk af en så litet inskränkt tryckfrihet», kunde han näppeligen ana, hur snart hans farhågor skulle besannas. 1810 års TF visade sig vara till den grad »förenlig med den liberalitet, som utmärkte tidehvarvet», att reaktionen blef så godt som ögonblicklig. Redan vid 1810 års urtima riksdag är Constitutionsutskottet sysselsatt med att granska och ändra TF¹, och: »Utskottet vill ej fördölja, att tidens omständigheter och en redan vunnun obehaglig erfarenhet, det Författare icke alltid rätt förstått bruka den frihet Lagarna dem förunna», orsaka dessa åtgärder. Och bl. a. påpekar Utskottet redan nu svårigheten att vid rättegången i tryckfrihetsmål finna en part, som till straffet kunde bindas.

Vid 1812 års riksdag kulminerar så krafvet på ändring i TF med Kongl. Maj:ts nådiga proposition till Rikets Ständer af den 26 maj 1812², hvars röda tråd är K. Maj:ts önskan att »väpnalagens urgamla myndighet mot den nya frihetens utbrott». Med mycken skärpa vänder sig K. Maj:t mot 1810 års vidsträckta anonymitetsskydd: »vinningslystnaden, hämnden och anarkien» få fritt spelrum, och under allt detta »skyddas lagbrytaren i sitt mörker». Men — framhåller K. Maj:t — »en förolämpad må äga rätt att känna sin förolämpare» och »en brottslig mot Tryckfrihetslagen, lika litet som en brottslig mot hvar och en annan af Samhällslagarna, kan fordra och njuta anonymitet, då han af domaren framhålles att ansvara för sitt brott». *Framför skyddandet af för-*

¹ Constitutions-Utskottets memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagarna 1810, 1812 och 1815, Sthlm 1902, sid. 53.

² C.U:s mem. a. a. sid. 288.

fattarens anonymitet sätter K. Maj:t alltså den brottsliges framskaffande och föreslår såsom bot mot de påpekade missförhållandena dels indragningens införande, dels att »sedan nödvändigheten af en svarande part i tryckfrihetsmål är funnen, denna svarande part må bli den brottslige, uppgifven genom den i tryckfrihetslagen föreskrifna namnsedel, hvilken vid rättegångens början således öppnas, och i afseende på dagblad och periodiska skrifter, deras därtill med tillståndsbevis försedde utgifvare».

Det är detta K. Maj:ts bestämda ingripande på tryckfrihetslagstiftningens område, som sätter sin prägel på TF:s nya affattning, och den betydande väsensskillnaden mellan K. Maj:ts och 1809—10 års Ständers uppfattning af TF:s principiella innebörd skulle kunna anses såsom tillräckligt motiv för att betrakta den nya redaktionen såsom en helt och hållet ny TF — äfven om 1810 års stadganden i mångt och mycket bibehållits oförändrade. Det är af synnerlig vikt att hålla fast vid detta, ty de af K. Maj:t i Dess proposition framförda skälen blifva bestämmande ej blott för Constitutionsutskottets utlåtande — i sitt memorial af den 26 juni 1812, hvilket åtföljde det nya förslaget, hänvisar Utskottet beträffande skälen till de föreslagna ändringarna helt kort och godt till sitt vid föregående riksdag afgifna betänkande och Konungens nådiga proposition — utan äfven för riksståndens beslut, låt vara att sakskalet här fingo stå tillbaka för K. Maj:ts önskan om ett skyndsamt afgörande och att hotet om Kronprinsens afgang ytterligare nedtystade oppositionen.

Med denna inledande öfversikt af en del detaljer ur TF:s tillkomsthistoria har jag velat vända mig mot den beträffande TF:s ansvarsbestämmelser gängse uppfattningen, som bland annat och för att ta det närmast till hands liggande exemplet tagit sig uttryck i 1912 års förslag till ny TF.¹ Outtröttligt framhåfva här kommitterade den dominerande betydelse, som beredandet af ett effektivt anonymitetsskydd »åt författare, meddelare till pressen och andra andliga medarbetare vid en tryckt skrifts tillkomst» haft för 1812 års lagstiftare: »anonymitetsrätten har för lagstiftarna framstått såsom ett af hela tryckfrihetens väsentligaste moment»,

¹ Betänkande med förslag till Tryckfrihetsordning afgifvet den 20 dec. 1912. Sthlm 1912, sid. 48, 61 m. fl.

och framför allt har denna princip »på ett afgörande sätt inverkat på det s. k. ansvarighetssystemet». »Detta förhållande framgår med stor tydlighet af TF:s tillkomsthistoria», påstå kommitterade. Jag vågar visserligen icke yttra mig med samma käck bestämdhet, men jag tror mig med min föregående framställning ha visat, att förefintligheten af en helt annan princip såsom den bestämmande åtminstone ej är osannolik: denna princip om nödvändigheten af en svarande parts framskaffande, som framför allt urgeras af K. Maj:t i Dess meromnämnda proposition af 1812, och som också Ständerna genom sitt antagande af det slutliga förslaget få anses ha gillat — denna 1812 års princip står i hjärt motsats till 1810 års »sköna theoretiska dröm» om en så godt som oinskränkt frihet under anonymitetens skydd.

I och för ernåendet af den rätta förståelsen för anonymitetsrättens framträdande roll i TF:s/ansvarighetsregler rekommendera 1912 års kommitterade till slut »ett uppmärksamt studium af förordningens egna stadganden, framför allt af § 1: mom. 6 och 8, jämförda med hvarandra och sammanställda med § 1: mom. 7 och § 4: mom. 7». Försiktigtvis tillägges dock, att »detta grundläggande syfte icke med den klarhet, som lagstiftaren afsett, kommit till uttryck i lagbuden». Oafsedt lagstiftarens afsikt, för hvars innebörd jag ofvan sökt redogöra och hvilken ganska klart kommit till uttryck i nämnda lagbud, oafsedt detta, måste det nästan betraktas såsom en tvångsföreställning, om man efter »ett uppmärksamt studium» af ifrågavarande stadganden klart ser anonymitetsskyddet såsom den ledande grundtanken.

Det är väl framför allt själfva förekomsten af namnsedelsinstituten, som skänkt det viktigaste stödet åt ofvan relaterade föreställning. Institutets beskaffenhet enligt 1810 års TF med dess förut angifna bestämmelser om namnsedelns öppnande motivera nog en dylik uppfattning, men dess beskaffenhet enligt 1812 års TF gör det *icke*. Detta framgår med all önskvärd tydlighet bl. a. af Constitutionsutskottets memorial af den 27 april 1810, i hvilket Utskottet efter att ha påpekat, det boktryckarens skyldighet att skaffa namnsedel är *ovillkorlig* och ej blott afser det fall, att författaren vill vara okänd, anger namnsedelns uppgift sålunda: »den skall vid alla tillfällen för Boktryckaren utgöra den egentliga säker-

heten till befrielse att själf ansvara för en skrifts innehåll». Namnsedeln är således till för boktryckarens skull, ej för författarens, och kan alltså ej vara afsedd att skydda den senares anonymitet.

I § 1: mom. 6 bestämmes vidare, att författaren ej är skyldig att å tryckt skrift utsätta sitt namn och att boktryckare, som utan laga skäl röjer författarens namn, ådrager sig bötesansvar, och i § 1: mom. 8 slutligen, att brytande af namnsedeln i oträngdt mål medför bötespåföljd äfven för åklagaren. Men lika klart som det är, att dessa bestämmelser tillkommit i syfte att respektera en författares önskan att få vara okänd — lika klart borde det utan vidare vara, att de *ur ansvarssynpunkt* sakna all betydelse!

Men det är framför allt, när fråga blir om ansvaret för *periodisk* skrift, som anonymitetsskyddet ansetts ha sin största betydelse: man anser, att utgifvare af dylik skrift blir ensamt ansvarig, endast emedan TF vill skydda medarbetarnas anonymitet. Jag förbigår här — för att längre fram återkomma därtill — frågan, *hvarför* utgifvaren af periodisk skrift ansvarar, och nöjer mig med att konstatera, att detta förklaringsförsök måste anses sakna hvarje grund i lagen. Blott konsekvenserna däraf måste för öfrigt afskräcka: så t. ex. skulle den mest brottslige tidningsskribent befrias från allt ansvar *endast och allenast* af det skälet, att lagen vill skydda hans anonymitet — men detta betraktelsesätt är stridande lika mycket mot allmänt rättsmedvetande som mot lagstiftarens afsikt att endast i obrottsliga fall respektera anonymiteten.

Rent principiellt sedt torde kunna sättas ifråga, huruvida något anonymitetsskydd i sträng mening förefinnes i nu gällande TF. 1810 gafs ett verkligt anonymitetsskydd, ty då skyddades äfven den *brottslige* utöfvaren af tryckfriheten så långt som möjligt. Men i K. Maj:t:s proposition af 1812 markeras skarpt, att K. Maj:t endast i obrottsliga fall vill se anonymiteten bevarad, och enligt 1812 års TF skyddas också blott den laglydige författarens anonymitet. Men om endast dylika icke brottsliga författare skyddas, då är ju anonymitetsrätten af ett skäligen enkelt slag, och då kan det väl inte heller bli tal om, att den på något sätt skall kunna inverka på ansvarsfrågan.

II.

I den följande framställningen utgår jag alltså ifrån, att vårt svenska ansvarighetssystem's ledande princip icke är skydd för anonymitetsrätten utan istället lagstiftarens afsikt att bestämma, hvem som bör stå ansvaret för brottslig skrifts innehåll. *Hvem skall ansvara för tryckt skrift?* — det är den frågan, som dikterat vår nuvarande TF:s ansvarsbestämmelser, och det är den, jag nu öfvergår till att söka besvara.

*Rydin*¹ besvarar principiellt frågan så, att ansvaret för tryckt skrifts innehåll »tillkommer den, som med vetskap om detta innehåll för att gifva offentlighet åt de tankar, som i skriften fått sitt uttryck, utgifver eller låter utgifva densamma i tryck för att bland allmänheten spridas». Utgår man från denna definition, är alltså först att märka, det blotta *författandet* af en brottslig skrift naturligtvis ej hemfaller under TF:s ansvarsbestämmelser — tryckfrihetsbrottet ligger i *själfva offentliggörandet* af den tryckta skriften. Principiellt bör alltså den, som offentliggör, d. v. s. låter trycka skriften, med ett ord *utgifvaren*, bli den ansvarige, och på denna princip bygger äfven vår svenska tryckfrihetslagstiftning på detta område.

RF § 86, som ju innehåller den svenska tryckfrihetens grundval, bestämmer tryckfriheten såsom hvarje svensk mans rätt att *utgifva* (ej författa!) skrifter och att — i egenskap af dylik utgifvare — endast inför laglig domstol kunna tilltalas för utgifven skrifts innehåll. Här möter alltså endast utgifvaren såsom eventuell ansvarig. Men vänder man sig till *själfva TF* tycks förhållandet vara ett helt annat: här talas endast om »författareansvar», »ansvar såsom författare», »lika straff och ansvar som författare». Men ett närmare skärskådande af dessa stadganden torde dock öfvertyga om, att äfven här afsikten är att träffa *utgifvaren*.

Enligt TF § 1: mom. 6 är nu författaren skyldig att på boktryckarens begäran till denne utgifva i rätt ordning utfärdad namnsedel, och enligt TF § 1: mom. 8 blir det sedan den i denna namnsedel angifne författaren, som skall stå ansvaret. Men nu är att lägga märke till, att författaren bär detta ansvar *endast i sin egen-*

¹ Reform af den sv. tryckfrihetslagst. i Ny sv. tidskr. 1887, sid. 215.

skap af utgifvare. Detta framgår ganska klart vid en jämförelse med de undantag från detta »författareansvar», som göras i TF § 1: mom. 7. Hvad först och främst periodisk skrift beträffar, går här författaren alltid fri, och utgifvaren blir ensam ansvarig. Men vidare äger enligt detta moment den, som utger »utländsk mans arbete, eller öfversättning däraf, eller inländsk mans, som sitt namn ej angifvit», enahanda ansvar som författare. Bestämningen »som sitt namn ej angifvit» torde böra fattas så, som om författaren ej å *namnsedeln* angifvit sitt namn — om författarenamnet finnes angifvet å *det tryckta arbetet* eller inte, är ju ur TF:s synpunkt och enligt dess nuvarande affattning fullständigt likgiltigt¹. Ty just det förhållandet, att författaren angifvit sitt namn i *namnsedeln*, innebär, att han vill bli betraktad såsom och också är *utgifvare* — har han ej angifvit sitt namn, måste det alltså anses visa, att författaren såsom sådan icke har något med utgifningen att skaffa, utan, att annan utgifvare trädtt i hans ställe.

Af TF § 1: mom. 7 får således anses framgå, att om författaren själf icke vill ange sig såsom utgifvare enligt TF § 1: mom. 6, han i så fall kan öfverflytta utgifvaransvaret på en särskild utgifvare, hvilken i sin tur har att på boktryckarens begäran utfärda vederbörlig *namnsedel*, ty som utgifvare äger han ju enahanda plikter som författare enligt TF § 1: mom. 6, alltså äfven att afgifva *namnsedel*.

Slutligen stadgas i TF § 1: mom. 7, att äfven utgifvaren af utländsk mans arbete eller öfversättning däraf skall ansvara för dylik skrifts innehåll: att *utgifvare* af öfversättningsarbete står ansvaret därför, kan ju betraktas såsom ett särskildt stöd för ofvan utvecklade teori om ett utgifvaransvar, ty ett genomfördt författaransvar skulle här tydligen ha fordrat *öfversättaren* såsom rätt ansvarig.

Men — frågar man sig — hvaraf kommer då denna differens mellan lagens uttryck och lagens anda: den talar om författaransvar men skulle mena utgifvaransvar? Formuleras frågan så, blir det ju på sätt och vis en fråga rörande själfva affattningen, och förklaringen måste alltså sökas i förhållandena vid TF:s tillkomst. Genomgår man Constitutionsutskottets memorialer och

¹ Jfr dock Hagman: Sveriges grundlagar. Sthlm 1902, sid. 534.

öfriga expeditioner från denna tid, kan man dock svårigen få någon klar och tydlig bild af Utskottets egen uppfattning af ansvarsfrågan. Tar jag såsom exempel uttalanden af Utskottet vid 1809—10 års riksdag, tycks ju den satsen i dess memorial af den 10 jan., att »författaren ansvarar icke för sin tanke, men för sin skrift, *icke som arbetare, men som utgifvare*», vara ett utmärkt bevis för att Utskottet skulle stått på utgifvaransvarets ståndpunkt, men å andra sidan kan t. ex. ur dess memorial af den 27 april anföras Utskottets uppfattning, att utgifvare af utländsk mans arbete »måste väl vara ansvarig därför, *då författaren ehuru känd och bevislig ej kan tilltalas*», hvilken motivering tvärt emot tycks ange Utskottet såsom anhängare af författaransvaret.

Men nu får observeras, att Constitutionsutskottet väl aldrig känt sig stå inför något val mellan författaransvar och utgifvaransvar, och det är ingen beskyllning mot Höglofl. Utskottet att påstå, att detsamma på det hela taget inte så noga skiljde mellan utgifvare och författare. Utskottet utgår ju inte i allmänhet från några rent principiella funderingar utan bygger desto mera på de förefintliga förhållandena, och praktiskt taget hade skillnaden mellan författare och utgifvare en nog så liten betydelse — utom i ett fall: i fråga om periodisk skrift. Och här är det ägnadt att i hög grad frappa, att lagstiftaren helt och fullt ställt sig på utgifvaransvarets ståndpunkt. Vid 1812 års riksdag koncentrerades nämligen lagstiftarens hela intresse på de periodiska skrifterna, men då med afseende på dessa ett uteslutande utgifvaransvar stipulerades, torde därför kunna sättas ifråga, huruvida ej lagstiftaren i princip kan betraktas såsom anhängare af utgifvaransvaret.

Men i så fall återstår dock ett närmare svar på frågan, hvarför lagstiftaren, om han nu skall anses stå på utgifvaransvarets ståndpunkt, trots detta bara talar om »författaransvar». Svaret ger sig nästan själf: den nuvarande öofverensstämmelsen mellan lagens anda och bokstaf måste dels anses bero på den mindre omsorgsfulla redaktionen, dels på att förhållandena förändrats en smula sedan TF:s tillkomst för mer än ett sekel tillbaka.

Att 1812 års TF i mångt och mycket bär spår af att vara det hastverk, den i själfva verket är — det är en gammal visa, och faktiskt nästan vimlar den ju af mindre adekvata uttryck och

tydliga motsägingar. Dessutom var ju TF, åtminstone i början af sin tillvaro, ett af de mest omtyckta föremålen för riksdagsmännens nitälskande ändringsförslag och Constitutionsutskottets grundlagsvårdande verksamhet: i ett yttrande i borgarståndet af den 9 juni 1812 påpekar assessor Arosenius, hurusom 1810 års TF under de 7 första månaderna efter sin tillkomst blef föremål för ändringsförslag på 46 ställen ensamt af Constitutionsutskottet, endast 15 af dess moment lämnades under samma tid utan anmärkning. Men någon egentlig omarbetning kom ju aldrig till stånd, allra minst 1812: var uppställningen och den formella behandlingen af 1810 års TF rätt så bristfällig, så innebär 1812 års dock en afsevärd försämring i detta afseende. Det borde därför vara klart, att man ifråga om TF ingalunda kan göra anspråk på att alltid få tolka den efter dess rent bokstafliga lydelse.

Men oafsedt detta måste också tillbörlig hänsyn tagas till förhållandena vid lagens tillkomst, hvilka ingalunda motsvaras af den nuvarande: lagstiftaren utgår från det såsom för denna tid normala förhållandet, att en författare merendels själf utger sina arbeten, och lagens bestämmelser om författaransvar bidrogo därför icke att i någon mån förrycka dess teoretiska kvarstående på utgifvarsansvarets ståndpunkt. TF har alltså, när den talar om »författare» och »författaransvar», endast velat angifva det ojämförligt vanligaste slaget af utgifvarskap! Men under 1800-talets lopp — delvis in fraudem legis — har det så småningom blifvit allt vanligare, att författaren icke själf utger sitt arbete — och i och med det är splittringen mellan anda och bokstaf ett utbildadt faktum.

I detta sammanhang återstår att närmare definiera begreppet »utgifvare»: *hvem* är egentligen utgifvare? Ansvaret åligger ju den, som i tryck offentliggör viss skrift, d. v. s. den, som med boktryckaren ingår aftalet om skriftens tryckning. Och för att, omöjliggöra användandet af mellanhänder och bulvanier bör alltså såsom utgifvare betraktas den person, hvilken vis à vis boktryckaren står det ekonomiska ansvaret för skriftens offentliggörande.

Nu kan man — och ögonskenligen med rätta — mot min föregående framställning af TF:s ansvarighetsprinciper rikta den anmärkningen, att om lagen åsyftat, det en på angifvet sätt beskaffad utgifvare skall bära ansvaret, så hänga därmed lagens bestämmel-

ser om namnsedeln i fria luften. Att i namnsedeln ange den person, som ingått — direkt eller indirekt — aftalet om utgifningen med boktryckaren, det vore ju nästan en absurditet. Ty att säga, det utgifvarens användande af namnsedeln afser det fall, att han vill vara okänd för boktryckaren — det är dels att underkänna namnsedelns ovillkorlighet, dels att tillerkänna utgifvaren en anonymitetsrätt, som denne gifvetvis under inga förhållanden bör kunna göra anspråk på. Namnsedelns mission är ju istället, att legaliter fastslå den i namnsedeln uppgifne såsom ansvarig utan att någon sorts bevisning angående uppgiftens riktighet tillåtes, men en dylik legalpresumtion kan ju beträffande utgifvare — ordet taget i ofvan nämnd mening — anses vara lika onödig som missriktad. Men just därför drabbar nog anmärkningen icke så mycket mitt resonemang som fastmer själfva TF — ty den förmenta motsättningen ligger i dess egna bestämmelser. Liksom den hos chefen för justitiedepartementet uppgifne utgifvaren af periodisk skrift utan vidare presumeras såsom den brottslige, så presumeras ock den i namnsedeln angifne på samma sätt. Lämpligheten af denna presumtion, som ju bygger på de mera enkla och outvecklade förhållandena vid förra seklets början, kan visserligen sättas ifråga beträffande de nuvarande förhållandena — ur TF:s synpunkt innebär det dock gifvetvis ingen motsättning att genom namnsedeln presumera viss person såsom utgifvare.

III.

Sedan jag ofvan sökt visa, dels att den ledande principen i TF:s ansvarsbestämmelser är att få någon, som kan stå för ansvaret — *icke* att skydda vissa statsborgares anonymitet — dels att detta ansvar såsom regel åligger utgifvaren — *icke* författaren — öfvergår jag till en kortfattad redogörelse för dessa ansvarsbestämmelser och deras principiella innebörd.

Lagen skiljer som bekant mellan periodisk och icke-periodisk skrift. Principiellt äro ansvarsbestämmelserna för dessa båda slag af skrifter desamma, men behovet af särskilda bestämmelser för periodisk skrift har orsakat en viss differentiering mellan de båda grupperna.

Vända vi oss först till de icke-periodiska skrifterna, så ligger det i sakens natur, att boktryckaren måste instännas såsom den primäre svaranden, men det primära och uteslutande ansvaret åligger den med boktryckarens hjälp framskaffade utgifvaren. Men den gifna förutsättningen för detta framskaffande är, att boktryckaren med alla honom till buds stående medel får bevisa, hvem som med honom ingått aftalet om den brottsliga skriftens utgivande. Och kan boktryckaren icke framskaffa utgifvaren, måste gifvetvis han själf presumeras vara utgifvare och alltså subsidärt bära dennes ansvar. Detta bör vara förhållandet, principiellt sedt: TF har ju istället den med det nuvarande tillståndet ej längre öfverensstämmande bestämmelsen, att *namnsedeln* är det enda medlet för boktryckaren att ange utgifvaren såvida denne icke »sig för domaren själfmant tillkännagifver» (TF § 1: mom. 8). Namnsedeln har dessutom med sig den stora olägenheten, att den inför ytterligare en subsidär svarandepart, nämligen namnsedelsvittnena, hvilka dock torde få anses såsom en tvungen konsekvens af namnsedelns förekomst. Befinnas nämligen namnsedelns uppgifter, hvilka af dessa vittnen intygats såsom »riktiga», d. v. s. innehållande rätt utgifvares namn, oriktigt uppgifna, stå vittnena själfva ansvaret, och detta drabbar dem t. o. m., om uppgiften visserligen är riktig, men rätter utgifvare utan laga förfall från svaromålet uteblifver.

Men i ett fall kan icke boktryckaren instännas såsom den primäre svaranden, nämligen då intet boktryckarenamn finnes skriften åsatt. Då måste man tydligen instämma skriftens *utspridare*. TF § 1: mom. 12, som innehåller stadgandet härom, talar visserligen endast om *föryttraren*, men då TF här liksom i fråga om »författar-ansvaret» endast nämner det — vid tiden för TF:s tillkomst — vanligaste fallet af utspridande, torde denna utvidgning av begreppet vara fullt befogad. Utspridaren har nu att ange det boktryckeri, hvarifrån han mottagit skriften till spridning, eller genom eventuella mellanhänder leda fram till detta — TF ger honom t. o. m. rätt att fria sig genom att omedelbart ange »författaren», om han det kan. Då TF här icke har några begränsande stadganden, hvarigenom någon legaliter presumeras såsom brottslig, står det oss således fritt att antaga, det utspridaren på *hvilket sätt han gitter* äger ange föregående utspridare, boktryckare eller

utgifvare. Kan han *ej* detta, presumeras gifvetvis hans brottslighet och han får själf bära ansvaret.

I fråga om periodisk skrift möta oss samma ansvarsbestämmelser — det är endast den primäre svaranden som här är en annan. Då utgifvare af periodisk skrift genom den för dem stadgade anmälningssplikten äro kända och därför kunna af domstolen direkt instämmas, befrias här boktryckaren från den primära svarandeskyldigheten. Enligt TF blir nu endast *den af chefen för justitiedepartementet uppgifne utgifvaren* både svarande och ansvarig. Men har någon utgifvare *icke* anmälts för chefen för justitiedepartementet, fordrar ju konsekvensen och sakens natur, att *boktryckaren* instämmas, och, denne har så att på hvad sätt han förmår ange rätt utgifvare. Men då för öfrigt enligt TF § 4: mom. 2 äfven själfva utgifvandet omedelbart skall inställas, och då blotta *afsikten* att vara periodisk *ej* får anses vara konstitutiv, kan dylik skrift *icke* alls räknas såsom periodisk. (Man må f. ö. anse t. ex. oanmält dagblad vara periodisk skrift eller *icke*, något skäl hvarför boktryckaren skulle åtnjuta ansvarsfrihet, lär väl dock näppe-ligen kunna uppletas.) Kan boktryckaren *ej* ange någon utgifvare, eller saknar »periodisk skrift» boktryckarens namn, och alltså ut-spridare instämmas, böra således i dylika fall samma regler som i fråga om *icke*-periodisk skrift gälla.

Hvad utrikes ifrån kommande skrifter slutligen beträffar, så skiljer TF mellan sådana på svenska och främmande språk. Då med afseende på dessa skrifter hvarken utgifvare eller boktryckare äro af lagen åtkomliga, måste alltså ansvaret här drabba utspridaren. TF:s bestämmelse i § 4: mom. 10 med afseende på utifrån införda; på *svenskt* språk affattade skrifter ger visserligen endast ett indirekt stöd åt detta antagande, men allt talar ju för, att här ge utspridaren samma ställning, som han intar vid kringsspridande af skrift, som saknar boktryckarnamn. Dock måste medges, att presumptionen *ej* här på samma sätt ligger för hans brottslighet: här kan ju förbiseende och oaktsamhet långt mera spela in; denna kringsspridarens »Fahrlässighet» bör visserligen ådraga honom ansvar, men detta behöfver ju inte precis vara lika med utgifvaransvaret.

Beträffande ansvaret för införd skrift, affattad på *främmande* språk, saknar lagen (TF § 4: mom. 11) någon bestämmelse härom.

Istället stadgås skyldighet för bokhandlare — till hvilka väl äfven öfriga kringspridare borde räknas — att till chefen för justitiedepartementet inge förteckning å inkomna utländska skrifter, men då brytande mot denna bestämmelse ej heller enligt lagen medför något ansvar, går utspridaren här under alla förhållanden fri. Det är emellertid af en viss betydelse att fasthålla, det lagens uttryck »bokhandlare» endast är att betrakta såsom det af lagstiftaren valda typexemplet för utspridare: eljest skulle ju annan person än bokhandlare ostraffadt kunna kringsprida »utländsk» skrift af det mest brottsliga innehåll, utan att ens kvarstad enligt lagens bokstaf kunde därå läggas. F. ö. torde kunna ifrågasättas, huruvida icke äfven här utgifvaransvar skulle kunna tänkas på samma sätt som ifråga om utrikes tryckt svensk skrift. Utgifvaransvar bör väl exempelvis drabba utspridare af en i Norge på norska tryckt skrift, som t. ex. innehåller uppmaning till mobiliseringsvägran vid ett eventuellt svensk krig mot Norge.

Till denna schematiska redogörelse för TF:s ansvarsbestämmelser återstår blott att foga en hänvisning till RF § 108:s antikerade stadgande angående Tryckfrihetskommitterades eventuella ansvarsplikt — en bestämmelse, som såväl praktiskt som teoretiskt saknar all betydelse.

Detta svenska ansvarssystem ståtar vanligen med epiteterna »successivt» och »exklusivt», och det här dem väl med en viss rätt. *Successivt* är ju utgifvar-ansvaret såtillvida, att det — men endast i undantagsfall — kan öfvergå till boktryckare och utspridare, och äfven *exklusivt* i den mening, att boktryckare och utspridare befrias från allt ansvar, om utgifvare anträffas. Men om man med exklusivt ansvar menar, att lagen afsett, det endast *en* af eventuellt flera gärningsmän skulle drabbas af ansvar men de öfriga gå fria — då kan frågan åtminstone ställas under debatt. Det får väl anses som ett vattenklart axiom, att ett lagstadgande principiellt aldrig kan afse att befria någon, som är brottslig — att det dock stundom kan *se ut* så, beror af att lagen istället förutsätter, att brottsligheten så att säga samlas på en hand. Anträffas alltså utgifvare, har enligt lagen boktryckare och utspridare ingen delaktighet i ett eventuellt tryckfrihetsbrott: då boktryckaren känner utgifvaren och utspridaren boktryckaren, äro de i sin goda tro vid

utöfvandet af sina respektive yrken. Men så snart boktryckaren ej kan ange utgifvaren (resp. utspridaren ej boktryckaren), då presumeras — och i de allra flesta fall med rätta — i och med detta boktryckarens (resp. utspridarens) uteslutande brottslighet. Från detta i angifven mening exklusiva ansvar har TF endast *ett* undantag, som för öfrigt blott bekräftar den ofvan gjorda framställningen: enligt TF § 1: mom. 5 är boktryckaren, om boktryckeriet icke är behörigen anmaldt, »jämte författare underkastad lika straff och ansvar för skriftens innehåll och skrifart». Stadgandet, hvilket som bekant afser att träffa s. k. hemliga tryckerier, presumerar här brottslighet både hos utgifvare och boktryckare och bestämmer därför åt båda samma ansvar.

Inom det område, som TF afser att reglera och som alltså omfattar de förhållanden, hvilka angå själfva *utgifvandet* af en skrift, inom detta område kan således, enligt hvad jag nyss utvecklats, egentligen ej bli tal om befrielse för delaktighet i ett tryckfrihetsbrott på *en endas* bekostnad. Rent förståndsmässigt sedt förefaller det därför något underligt, om TF skulle betraktas såsom normgivande äfven för de förhållanden, som ligga *utom* kretsen af dess omfattning, och än underligare blir det, när ur TF:s tystnad beträffande straff för annan än den, som stå utgifvar-ansvaret, drages den slutsatsen, att denna tystnad innebär ett absolut förbud mot hvarje annan i brottet invecklad persons åtalande och bestraffning. Men TF afser endast att reglera tryckfrihetsbrott och vill bara ha fatt i utgifvaren; hvad som inte hör hit, det befattar sig TF inte med utan öfverlämnar det åt allmän lag att af den afgöras. Detta klingar ju axiomatiskt, men långvarig praxis och härskande åskådning hylla dock med rörande enighet en rakt motsatt uppfattning. Och denna uppfattning grundar sig så godt som uteslutande på TF § 1: mom. 1:s bekanta stadgande: »Ej må någon i annan ordning eller i annat fall, än denna lag stadgar, kunna för tryckt skrifts innehåll tilltalas eller straffas». Först bör då kanske påpekas, att detta stadgande är af ganska sent datum: vid 1876 års riksdag uttogos bestämmelserna om litterär äganderätt ur TF, och i samband härmed ändrades äfven TF § 1: mom. 1 till sin nuvarande lydelse i enlighet med KU:s förslag af 1871 till ny TF. Men denna 1876 års ändring var säkerligen icke alls afsedd att rubba TF § 1: mom.

1:s ursprungliga innebörd angående dess ställning till ansvarsfrågan — äfven om den fördunklades! 1812 löd nämligen ifrågasvarande bestämmelse: »skolande dessa (d. v. s. »Böcker, Skrifter och Tidningar») ej kunna åtalas annorlunda, än denna Tryckfrihets-Lag bjuder». Men detta är ju något helt annat än den vanliga tolkningen af TF § 1: mom. 1:s nuvarande lydelse: i enlighet med 1812 års formulering kan endast *skriften såsom sådan* enligt TF åtalas och alltså den, som ombestyrt dess utgifvande, därför straffas, under det att öfriga arter af medverkan till skriftens innehåll ej beröras, då de ej falla inom TF:s befogenhetsområde — men det är ju ingen anledning, hvarför de skola bli obesträffade!

IV.

En tryckfrihetslag skall ej blott ensidigt tillvarataga pressens intresse, den måste ock i lika hög grad tillgodose statsintresset — den skall »bevara allmänt lugn utan att återhålla allmän upplysning». Å ena sidan får alltså märkas, att den s. k. tryckfriheten aldrig kan vara absolut: tryckfrihet betyder icke frihet att trycka hvad som helst utan några inskränkande rättssatser — med detta uttryck afses endast frihet från godtyckliga ingripanden från statsmaktens sida. Å andra sidan måste äfven statsintressets tillgodoseende i viss mån afgränsas genom inskränkande rättssatser, men här som eljest gäller dock, att om ett befogadt statsintresse kolliderar med statsborgarnas enskilda intressen, det förra måste segra.

Nu för tiden är det icke bara en fras att kalla pressen den tredje statsmakten. Men denna det tryckta ordets maktställning har till följd, att pressen ej längre i samma grad som förr kan göra anspråk på något privilegieradt rättsskydd från statens sida: tryckfrihetsidén har vuxit sig stark nog att stå på egna ben. TF:s utslutande ändamål bör därför ej vara att skydda pressen för öfvergrepp från statsorganens sida — dess syfte måste istället mera inriktas på att skydda staten och statsborgaren för pressens egna excesser. Flera förslag till reformering af 1812 års TF ha också gått i denna riktning: så t. ex. är 1887 års förslag framkalladt af »det fräcka relegionshånet och den naturalistiskt pornografiska osedlighetslitteraturen i förening med personliga skandalartiklar».

Här kan emellertid påpekas vissa tendenser, hvilka gå ut på att låta pressen själf bestämma utvecklingen: då t. ex. 1872 års förslag förkastades af Andra Kamraren, framfördes såsom hufvudinvändning mot förslaget, att det egentligen inte var någon brådska med tryckfrihetsreformen: man ansåg, att den »hederliga» pressen inte skulle begagna sig af lagens bristfälligheter för att bryta mot dess bestämmelser, och för resten hoppades man förmodligen på detta goda exempelns makt. Men det behöfver väl icke sägas, att TF:s ansvarsbestämmelser inte äro till för denna »hederliga» press' skull; det finns tyvärr äfven andra pressorgan, som då och då göra sig påmint om sin tillvaro, och det är dem lagen med sina bestämmelser afses att träffa.

I detta sammanhang kan för öfrigt noteras den anmärkningsvärda ifver, hvarmed tidningspressen bekämpar hvarje försök att få TF:s bestämmelser tillräckliga och effektiva, och dess representanter tyckas vida föredraga den nuvarande mera oordnade frihet, som hittills möjliggjorts af TF:s bristfälliga stadganden, framför en i lagen klart och tydligt angifven. Men detta betraktelsesätt kan bli farligast för pressen själf: andra tider kunna komma, då istället statsmaktens utöfvare kan utnyttja TF:s bristfälligheter till att öfverhöfvan inskränka och kringskära tryckfriheten; då först stiger kanske pressens reformrop mot skyn — men till döfva gudar.

Man bör kunna ena sig om, att den reform af TF, som alltsedan 1828—30 års riksdag varit en »tidsfråga», ej längre kan uppskjutas. Hvad framför allt ansvarighetsreglerna beträffar, böra de tydligen reformeras i riktning mot en bestämdare utformning och en skärpt effektivitet.

Jag har i det föregående sökt ge en principiell utredning af 1812 års ansvarighetsgrundsatser, och jag har i allmänhet ej vidrört de många och stora afvikelser från dessa grundsatser, som gjorts af sekellång praxis. Skälet till detta abstraherande från vedertaget bruk å tryckfrihetsrättens område torde kanske framgå vid en jämförelse mellan 1812 års ansvarighetsprinciper och den absoluta brist på dylika, som utmärker vår tid. Praxis har icke blott omgestaltat förhållandena af 1812 — den har ställt dem på hufvudet, och det är fara värdt, att det blir den naturliga ställningen! Icke desto mindre ha de olika reformförslagen alltför

mycket påverkats af för den rena svenska tryckfrihetsrätten främmande principer: man har traskat på i en vilsegången praxis' fotspår, man har försökt — men aldrig lyckats! — att förekomma alla både möjliga och omöjliga missbruk, men man har aldrig letat sig tillbaka till svensk tryckfrihets innersta principer!

Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar,

Några ord om motiveringen.

Af

Docenten P. O. Gränström.

Den parlamentariska afspärrningen i 1809—10 års grundlagsstiftning gentemot den styrande maktens högsta organ — statsministrar, statsråd, justitieråd etc. skulle icke hafva tillträde till stånden i annat fall, än för så vidt de där voro riksdagsmän — synes ingalunda hafva med Montesquieu eller någon annan teoretiker något att skaffa. Den torde bottna helt och hållet i rent svenska förhållanden och uppfattningssätt; och de försök som yppade sig till att drifva afspärrningen ännu längre — genom borttagande för ifrågavarande ämbetsmän af själfva riksdagsmannarätten — torde bottna tillika därsammastädes.

Riksdagsförhandlingarna 1809 kring vederbörande grundlagsrum (RO § 41) visa, att där icke stått någon verkligt medveten kamp mellan å ena sidan hvad vi kalla parlamentarism — ordet var då ej ännu gängse, om ens upfunnet, och begreppet däraf oklart — och å den andra sidan »la séparation des pouvoirs» (anti-parlamentarism) såsom konstitutionell princip.

Hvad vi behaga kalla frihetstidens parlamentarism, men som hellre torde böra kallas kongressionalism, det var för 1809 års män det: att ständerna tillsatte konungens statsråd, såsom »en i hans styrelse deltagande kår», hvilket »söntrade enheten och kraften» i den styrande maktens verksamhet; att ständerna själfva ryckte till sig en stor del af denna verksamhets uppgifter, hvilket

dels i och för sig, dels genom partiförbistringen ännu mer måste söndra enheten och kraften i rikets styrelse, från ofvan till nedan, och slutligen bringa hela spelet öfverända. Detta system af sidoregerande riksdag — man må nu kalla det parlamentarism eller konstitutionell monism eller hvad annat som helst som det icke var — detta system ville man icke veta af.

Att man icke heller ville veta af någonting sådant, som hvad vi med rätta kalla parlamentarism eller ännu rättare kanske ministerialism, d. v. s. ett regeringssystem, där parlamentets ledare, vordne konungens ministrar, leda icke blott konungen utan äfven parlamentet i enlighet med ett visst partiprogram, så länge ministär, partimajoritet och valmanskår kunna hålla samman — att man icke heller ville veta af ett sådant system, är ju lika tydligt och visst. Men om ett sådant system hade man 1809 ännu ej någon erfarenhet, liksom ej heller något klart begrepp — det visar sig allt för väl vid de tillfällen, då man före eller vid denna tid talar om det engelska statslifvet.

Den samtida epoken i den engelska författningens utveckling till 1800-talets typiska kabinettsparlamentarism var just ej heller ägnad att så särdeles starkt afslöja själfva kärnan i systemet. I alla händelser är det först *efter* 1809, som man i Sverige börjar få mera klart för sig, hvad den engelska parlamentarismen innebär, och använda ordet samt på sina håll smått sträfva efter systemets attrapperande — och på andra håll kämpa emot en sådan utveckling af vårt konstitutionella lif.

De som 1809 kämpade emot statsrådets och de med dem sedan gammalt i samma kategori ställdes riksdagsmannarätt — ett tillträde *ex officio* till riksståndens förhandlingar var i allmänhet ännu lika främmande för svenskt betraktelsesätt som för engelskt — voro icke besjälade af det medvetandet, att de just därigenom stängde vägen för det engelska systemet, att de just därigenom skapade ett hinder för riksdagens inflytande på regementet. Men de voro öfvertygade därom, att de därigenom skulle trygga riksdagens behöriga själfständighet, afspärra möjligheten för regeringen att söka inverka på dess fria utöfning af sin makt, särskildt ifråga om kontrollernas system. Och det är icke härvid Montesquieu och konsorter som skänkt inspirationen. Det är den svenska

folkandens juridiska läggning, särskildt tränad under 1700-talet, som här gifvit ett karakteristiskt utslag; »antiparlamentarismen» på denna punkt är ett symptom af det öfverdrifna juridiska betraktelsesätt, hvartill man i den svenska politiken, fordom och då och än i dag, har så lätt att förfalla.

Gustaf III:s taktik — att till riddarhuset »nedskicka» riksråd för att »imponera» i öfverläggningen¹ — sågs på sin tid ingalunda med blida ögon²; och det sätt på hvilket dessa herrar uppträdde samt Schröderheims, Armfelts och andra regeringsagenters oblyga framfart vid riksdagarna på den gustavianska tiden, i och utanför ståndsplena — särskildt kanske Tolls öparlamentariska uppträdande i bondeståndet vid 1800 års riksmöte — hade också skärpt blicken, icke minst hos de ofrälse stånden, för nödvändigheten att på allt sätt gardera sig mot regeringens och närstående ämbetsmäns möjligheter att obehörigen »imponera».

Å andra sidan tänkte sig ingalunda de som 1809 kämpade för statsrådets och med dem likställdes riksdagsmannarätt, att de därmed kämpade för eller beredde väg för något slags parlamentarism, ehuru exemplet af Englands praktik anfördes såsom ett argument bland många andra. En blick på diskussionerna i denna fråga skall gifva tillräcklig kunskap angående både det ena och andra, som här berörts.

Den 12 juni 1809 öfverraskades riddarhuset med följande memorial:

»Undertecknade, som af Kungl. Maj:t nådigst blifvit utnämnde till ledamöter uti dess statsråd, hafva icke vågat anse denna deras egenskap och den ansvarighet, som regeringsformen fäst vid deras framdeles befattning, vara förenlige med deras hittills utöfvade riksdagsmannarätt. De hafva trots densamma under deras tjänstgöring i statsrådet kunna betraktas såsom hvilande; i följe hvaraf de äfven ansett såsom en skyldighet att afsäga sig de rum uti konstitutions-, stats- och hemliga utskotten, hvartill åtskillige bland

¹ ÖDNER, Sveriges politiska historia under Gustaf III:s regering, II s. 442. Jfr. adelsprot. 1834—35: 15: 76.

² Den gustavianske oppositionsmannen Jakob von Engeströms bekanta projekt till regeringsform har ej heller ett i riksdagsförhandlingarna deltagande statsråd — hvilka nu orsakerna i öfrigt kunnat vara.

undertecknade af höglöfl. ridderskapet och adelns förtroende och välvilja varit kallade. Uti samma bevägna tänkesätt å höglöfl. ridderskapet och adelns sida anhålla de vördsamt att äfven under utöfningen af det dem nu anförtrodde kall alltid få vara inneslutne. Stockholm den 12 juni 1809.

Lars von Engeström.

Gustaf Lagerbjelke. M. Rosenblad. B. v. Platen.

G. Adlerbeth. Georg Adlersparre.»

Landtmarskalken förmälde härvid, att hans excellens frih. H. H. v. Essen, som icke vore i staden, otvifvelaktigt äfven vore sinnad att underskrifva det anförda memorialet, hvilket så utan vidare lades ad acta.

Såsom redan framgår af memorialets ordalag, var det icke några teoretiskt-statsrättsliga grunder, som bestämt dess afgifvare till detta steg, utan rent juridiska, traditionsmässiga och praktiskt-politiska. Man tyckte såsom folk gjorde mest, att det vore en juridisk orimlighet, att de som vore ansvariga inför en korporation, själfva ägde säte och stämma inom samma korporation. Först och främst var det sålunda naturligt, att statsråden måste afsäga sig sina utskottsplatser; men för att desto kraftigare demonstrera att man icke ämnade upptaga gustavianska praktiker vid riksmötena, ha statsråden så gått vidare och afsagt sig själfva riksdagsmannarätten.

En särskild händelse torde emellertid ha gifvit det närmaste incitamentet till afsägelsen. Några dagar förut (den 9 juni), då hofkansleren Gustaf Lagerbjelke blef insatt i hemliga utskottet, hade nämligen en något elak anmärkning gjorts emot detta vals riktighet ur allmän juridisk jäfssynpunkt¹.

Gå vi så till konstitutionsutskottets memorial af den 5 aug. 1809, finna vi, att utskottet beröfvat statsråden deras riksdagsmannarätt men beträffande justitieråden hänskjutit saken till ständernas eget bedömande.

Protokollet upplyser härutinnan, att det inom utskottet funnits män, t. ex. biskop Rosenstein, som icke heller velat utestänga statsråden från riksdagsförhandlingarna, men att dock beslutet här-

¹ Adelsprot. 1809: I: 618—19; 657—58.

om haft »en afgjord pluralitet». Ifråga om justitieråden hade två stånd stannat emot två, hvarvid det bör märkas, att bönder och borgare röstat enhälligt för utestängandet, medan adel och präster stått splittrade; den verkliga ställningen inom utskottet i denna fråga var 9 röster för spärren och 5 emot.

För utskottsmajoriteten framstodo tydligen såsom afgörande dels de juridiska jäfs- och ansvarighetssynpunkterna, dels fruktan för att »friheten skulle undergrävas och riksens ständers beslut egenmäktigt ledas och förestafvas af betydande ämbetsmän», hvilka alltid skulle hafva möjligheter till att utöfva »verksam inflytelse till bibehållande af ett till äfventyrs oförtjänt förtroende». Anledningar till denna farhåga hämtades från föregående riksdagar.

Minoriteten stod åter på den ståndpunkten, att rena praktiska skäl, med fästadt afseende på riksdagsarbetet, talade för statsrådets såväl som justitierådets bibehållande vid deras riksdagsmannarätt. Man borde icke, yttrade Rosenstein, med hvilken A. G. Silfverstolpe och Nordin konformerade sig, »af en oriktig försiktighet» söka omgifva friheten »med svaga, för kloka beslut hinderlige och följaktligen i själfva verket skadliga och förstörande förmurar»; hvarjämte han anförde exemplet af England, där man icke fruktade sina ämbetsmäns inflytelse.

I utskottets motivering, som vacklade mellan dessa båda ståndpunkter, yttrades bl. a., att då justitieråden såsom oafsättliga vore mera oberoende af den styrande makten än statsråden, så syntes *deras* deltagande i ståndens förhandlingar vara »mindre olämpligt och åtminstone ej af skadlig inflytelse».

Minoritetsståndpunkten vann alldeles öfvervägande anslutning i de två högre stånden, såväl i fråga om statsrådets som justitierådets riksdagsmannarätt.

»Englands frihet, folkets rätt har i så långliga tider af deras ministrars närvaro i parlamentet ej blifvit skakad», yttrade hufvudtalaren för saken i prästeståndet, ordensbiskopen Murray; »af dessa ämbetsmän äro tvärtom de viktigaste och outhärligaste upplysningar ofta att vänta. . . . Måne det icke blir oförsiktigt, måne det icke blir äfventyrligt att utestänga dem ifrån riksens ständers öfverläggningar, där erfarenheten är så väsentlig och ofta bör vara

mera afgörande än alla eljest samlade kunskaper?» Efter att ha kritiserat jäfs- och redovisningsståndpunkten söker Murray rent af göra gällande, att det nya statsskicket konsekvent fordrade statsrådets tillträde till riksdagens plena och utskott. »Anledningen till dessa högre ämbetsmäns uteslutande från riksdagen» — sade han — »hämtades förmodligen från våra forna lagar om herrar rikens råds afhållande från riddarhuset. Men huru stor är icke olikheten uti dessa ämbeten? Rikens råd voro uti beständig utöfning af konungamakten, som till vida drygare del var lagd uti deras än uti konungens händer. De borde nödvändigt vara skilde ifrån den lagstiftande makten, då den verkställande var dem uppdragen. Men med nu varande ledamöter i konungens konselj förhåller det sig alldeles annorlunda. De hafva alldeles ingen del i besluten, hvilka bero af konungen. De äro blott rådgifvare, och de gifva sina råd mera uti egenskap af ständernas än konungens ombud. De äro dit förordnade för att gå den verkställande makten tillhanda genom upplysningar om lagens fordringar uti hvarje mål och meddelande af sina underdåniga tankar rörande lagens tillämpning, hvilken deras befattning, dem ålagd uti regeringsformen, icke bör eller kan annorlunda anses än såsom ett bevakande af lagstiftande maktens rättigheter». ¹

Redan innan utskottsförslaget hann till behandling på riddarhuset, hade ifrågavarande spörsmål tagits upp därstädes, uti ett den 24 aug. af Pehr Tham ingifvet memorial, hvori betygas »den saknad som ridderskapet och adeln vidkännes» i anledning däraf, att stats- och justitieråden aldeles afhålla sig från ståndets plena — »af en ömhet för gammal häfd eller af en tanke, som skulle en slags ansvarighet göra denna vår och det allmännas förlust till en anständig nödvändighet». Motionären liknade deras osjälfviska uteblivande från riddarhuset vid Regulus' bekanta uppträdande i den romerska senaten 251 f. Kr. och menade, att adeln väl skulle förstå att värdera en sådan oegennyttia men att man icke desto mindre borde genast besluta att »återkalla våra på det anförda sättet bortmista ledamöter»; ty »deras råd och upplysning vore den mest förmånliga åtskillnad emellan vår nuvarande och den forna regeringsformen, då jag bekänner, att riksråden voro skilda från

¹ Präst. prot. 1809—10: II: 364—68.

riddarhuset». I öfverhuset i England tåge ministrar, domare och biskopar del i alla rådplågningar. »Aldrig har man någonsin satt i fråga att utesluta de redogörande. Jag begriper icke huru redan fordom man kunnat ett enda ögonblick satt ett så trångt tänkesätt i fråga.» Memorialet bordlades nu men fick senare åtfölja riddarhusets anmärkningar vid riksdagsordningen till konstitutionsutskottet den 29 aug. Vid behandlingen på riddarhuset af förslaget till RO § 41, den 28 aug. och den 21 okt. 1809, påpekades först och främst, »att den princip icke alltid kan följas, att de för riksens ständer redovisande personer skola uteslutas från riksens ständers öfverläggningar» (Rothlieb). Den vore ej heller rätt öfverensstämmande med »espriten af vår organisation», som innefattade hela stånd af bara ämbetsmän (Tham).¹ Grefve Jacob de la Gardie, som ansåg ifrågavarande ämbetsmäns deltagande i öfverläggningarna »långt ifrån skadeligt», utan till »en väsentelig nytta», föreslog, att de skulle medgifvas tillträde, men endast som capita och utan rätt att sitta i utskott. Och dessa synpunkter framhöllos från olika håll i den följande debatten.

Af särskildt intresse äro naturligtvis uttalandena af grefve A. D. Mörner och frih. Mannerheim. De redogjorde för utskottets tankegång. Den förre androg, att då ifrågavarande ämbetsmän voro underkastade ansvarighet, så hade utskottet fruktat, att deras närvaro i plena skulle vid ansvarighetsfrågors uppkommande »vara för dem oangenämt och ståndens ledamöter i plena däraf vara generade». Vidare hade det varit »utskottets tanke att närmare bestämma skillnaden mellan den makt i staten som stiftar lagar och den som dem allenast verkställer». Grefve Mörner hade emellertid »ingenting att invända» emot att »rummet bland nationens representanter» återlämnades åt vederbörande, »i synnerhet nu, sedan de inför stånden af enskilda personer kunna anklagas»; och han sökte under förhandlingarnas gång jämka samman de stridiga meningarna angående formuleringen af RO § 41, hvarvid han jämväl gendref en del gamla argument mot den öppna dörrens politik i förevarande afseende.

¹ I konstitutionsutskottet hade professor Wijkman tvärtom ansett, att »espriten af själfva konstitutionen» fordrade de för ständerna ansvarige ämbetsmännens uteslutande.

För frih. Mannerheim synes hufvudsynpunkten ha varit den, att tillfällen gåfves, då statsråden hade att utöfva den konungsliga makten såsom interimisregering. »Om dessa ledamöter då skulle äga rätt att deltaga i ständernas öfverläggningar, utöfvade de på tvenne sidor den lagstiftande makten». Själf hade han inskränkt sig till att endast vilja utestänga statsråden, och nu förklarade han sig ytterligare nedsätta sina anspråk, till deras utestängande blott när de voro interimisregenter. Utskottet hade öfver hufvud funnit det »naturligt, att samma personer ej böra kunna vara deltagande, både i styrelsen och i den lagstiftande makten».

För öfrigt förekommo från dem som talade för en uteslutning — i större eller mindre utsträckning — de vanliga argumenten af allmänt juridisk karaktär, af hänvisning till äldre lag och praxis och af farhågor för riksdagens själfständighet. Som »alla regeringsmål nära rörde statsråden», yttrade greve Löwenhjelm, så komme statsråden att i riksdagen »förfäkta sin egen sak»! Somliga förbehöll sig, att statsråden icke skulle få deltaga i besluten (frih. Stjernstedt) eller öfvervara voteringarna (Wahrenhoff). Andra fruktade, att konungen skulle utnämna någon af de representationsberättigade statsråden till landtmarskalk (frih. Staël von Holstein).¹

Slutet blef den kompromiss, som RO 1810 § 41 utvisade, i sin ursprungliga form lydande: »Tjänstgörande statsministrar, statsråd, justitieråd, hofkansler, justitiekansler, justitieombudsman² samt statssekreterare kunna ej säte och stämma i sitt stånds plena förnekas, enär de, enligt hvad hvarje stånds särskilda ordningar stadga, därtill berättigade äro; dock för statsrådets ledamöter de särskilda fall undantagna, då dem, enligt regeringsformen, uppdraget är att med konungslig makt och rätt styra. I utskott eller val till utskottsledamöter må icke någon af förenämnda personer deltaga. Ej må någon, af hvilken riksens ständer kunna fordra redo och ansvar, inväljas i utskott, där redovisning för hans egna göromål och ämbetsåtgärder kan förekomma; börande för öfrigt och i allmänhet iakttagas, att i mål, som personligen röra en ledamot af något

¹ Adelsprot. 1809—10: II: 1337—40; III: 2: 4507—21.

² Quid Saulus inter prophetas? — Att JO här kommit med, visar icke minst, i huru hög grad jäfvsynpunkten spelat in.

riksstånd, må han väl i plena eller utskott öfverläggningarne, men ej beslutene, öfvervara.»

I borgare- och bondestånden ansåg man saken närmast röra adeln och beslöt afvakta utfallet af dess definitiva beslut. Hos bönderna förklarade bl. a. Anders Danielsson sin anslutning till professor Wijkmans ståndpunkt. Hos borgarna voro meningarna något delade. Det särskilda jämningsutskott, som man efter äldre mönster tillsatte för att förlika ståndens skiljaktiga meningar i fråga om riksdagsordningens olika paragrafer¹, anslöt sig emellertid till de högre ståndens beslut, hvarefter detta utan vidare biträdades af borgare- och bondestånden².

Icke blott RO § 41 själf, hvars rötter i vissa punkter för resten gå tillbaka till RO 1723 § 14, utan äfven debatten kring densamma är typisk för det juridiska uppfattningssätt, som så gärna i allt möjligt ville komma till synes uti den gamla ständsriksdagen med des otaliga jurister, sockenstämmoordförander och nämndemän. Karakteristiskt är jämväl, att man ännu tydligen hade svårt för att i statsråden se något annat och artskildt än t. ex. justitieråden — att man ännu betraktade statsråden endast och allenast såsom ämbetsmän, icke såsom därtill eller framför allt politiker.

¹ Se förf:s afhandling: Om formerna för behandling af skiljaktiga beslut. Till belysning af samarbetet inom den svenska riksdagen. I. Om sammanjämkning (1910), s. 11, 22.

² Borg. prot. 1809—10: II: 576, 595; III: 516. Bond. prot. II: 501; IV: 235; V: 295.

Till red. insända skrifter:

- Arbetsstatistisk Tidskrift*, utg. af Industristyrelsen i Finland. Årg. 10. N:r 5. Hfors 1916.
- Det nya Sverige*, utg. af ADRIAN MOLIN. Årg. 11. H. 1. Sthlm 1917.
- Ekonomiska Samfundets Tidskrift*. Årg. 4. H. 4. Hfors 1916.
- Finlands officiella statistik*. XXX. Statistik angående lega af jord. 6. Jordlegoförhållanden i Finland år 1912. I. Af KYÖSTI HAATAJA. Hfors 1916.
- Finsk kommunaltidskrift*. Årg. 1. N:r 10. Hfors 1916.
- Finsk Tidskrift*, utg. af R. F. v. WILLEBRAND. 1916. Dec. 1917. Jan. Hfors 1916 o. 1917.
- Industria*. Svenska arbetsgifvareföreningens tidning. Red. AXEL BRUNIUS. Årg. XII. N:o 25—26. Årg. XIII. N:o 1. Sthlm 1916 o. 1917.
- Kommersiella Meddelanden*, utg. av Kungl. Kommerskollegium. Årg. 3. N:o 22—24. Årg. 4. N:o 1. Sthlm 1916 o. 1917.
- Mercator*. Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. XI. N:o 48—52. Årg. XII. N:o 1. Hfors 1916 o. 1917.
- Nordisk Tidskrift* för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska Föreningen. Red. OSCAR MONTELIUS. 1916. H. 7—8. Sthlm 1916.
- Recueil de diverses communications du Ministre des Affaires Etrangères aux Etats-Généreux par rapport à la neutralité des Pays-Bas et au respect du droit des gens*. La Haye. Septembre 1916.
- Samling av anmälningar till sjukkasseregistret*. 1915. N:o 4. Sthlm 1916.
- Samling av anmälningar till understödsföreningsregistret*. 1915. N:o 4. Sthlm 1916.
- Skogen*. Populär tidskrift, utg. av Svenska Skogsvårdsföreningen. Årg. 3. H. 11—12. Årg. 4. H. 1. Sthlm 1916 o. 1917.
- Skogsvårdsföreningens Tidskrift*. Årg. 14. H. 12. Sthlm 1916.
- Social Tidskrift*. Årg. XVI. H. 8—10. Sthlm 1916.
- Sociala meddelanden*, utg. av K. Socialstyrelsen. 1916. N:o 10—12. Sthlm 1916 o. 1917.
- Statistisk månadsskrift*, utg. av Stockholms stads Statistiska kontor. Årg. XI. H. 10—11. Sthlm 1916.
- Statistisk årsbok för Göteborg*. Årg. 16. 1915. Afd. 1. Gbg 1916.
- Statistisk årsbok för Helsingfors stad*. 1914. Hfors 1916.
- Statsökonomisk Tidskrift*, utg. av Bestyrelsen for den Statsökonomiske Forening. 1916. H. 5. Kria.
- Svensk Tidskrift*, utg. af ELI F. HECKSCHER och GÖSTA BAGGE. Årg. VI. H. 8. Årg. VII. H. 1. Sthlm 1916 o. 1917.
- Sveriges officiella statistik*. Arbetstidens längd vid frisersalonger och badinrättningar i Sverige. Av K. Socialstyrelsen. — Arbetartillgång, arbetstid och arbetslön inom Sveriges jordbruk år 1915. Av K. Socialstyrelsen. — Olycksfall i arbete år 1913. Av K. Socialstyrelsen. — Skogsarbetarnas levnads- och arbetsförhållanden i Värmland, Dalarna och Norrland. Av K. Socialstyrelsen. Sthlm 1916.
- Tiden*. Månadsskrift för socialistisk kritik och politik. Utg. av Sverges socialdemokratiska arbetarparti. Red. HJALMAR BRANTING och GUSTAV MÖLLER. 1916. N:o 11—12. Sthlm 1916.
- Tidskrift*, utg. af Juridiska Föreningen i Finland. 1916. H. 6. Hfors 1916.
- Tidskrift for Retsvidenskab*, udg. af Bestyrelsen for den Stangs'ske Stiftelse i Christiania. Aarg. 29. H. 4. Kria 1916.
- Yltranden i anledning av det den 14 oktober 1914 av tillkallade sakkunniga avgivna betänkande i egnahemsfrågan*. Stockholm 1916.
- GUINCHARD, J., Löntagarens sociala problem. (Centralförbundet för socialt arbete). Sthlm 1916.
- LIE, MIKAEL H., Havens frihet. Översatt efter författarens manuskript. (Svenska Fredsförbundets skriftserie XVII). Lund 1916.
- REUTERSKIÖLD, C. A., Om varuexpropriation enligt Speciella Förfogandelagen. Några anmärkningar om lagligheten af verkställighetsförordningen till speciella förfogandelagen och sättet att tolka undantagslagar. Uppsala 1916.

Brand- och Lif-
försäkringsaktiebolaget

SKÅNE

Malmö

Samtliga fonder $\frac{1}{2}$ 1917

öfver 38,000,000 kr.,

däraf garantifondsförbindelser 10,800,000 kr.

Meddelar **brand-** och **lifförsäkringar.**

För bolagets lifförsäkringsrörelse gälla nya, af Kungl. Maj:t i Nov. 1910 fastställda grunder, innehärande ytterst tidsenliga och liberala försäkringsvillkor. Bolagets nya prospekt af 1911 innehåller en rikedom på försäkringskombinationer, delvis för vårt land nya, och tillhandahålles på begäran hos bolagets agenter.

Lifräntor Pensioner